



Czoch Gábor

Kassa az európai migrációs folyamatokban (1781–1848)

Kassa, Kaschau, Košice: a 19. század közepén a magyar királyság északkeleti régiójának központja igazi többnemzetiségű, multikulturális város volt; magyar, német, illetve szlovák elnevezése lakosainak három korabeli meghatározó etnikai csoportjára utal, akik mellett azonban még számos további népcsoport képviselőit is megtaláljuk a lakosság körében.¹ A népesség vegyes etnikai összetétele egyrészt egészen a város középkori történetére nyúlik vissza, hiszen a Kassa magját képező települést a 13. században minden bizonnyal a király hívására betelepülő német hospesek alapították, akikhez később magyar, illetve szláv és más etnikumú lakosság is csatlakozott.² A multietnikus jelleget a későbbiekben még tovább erősítette a városba irányuló bevándorlás a soknemzetiségű királyság határain belülről, de a határokon túlról is.

A bevándorlás elemzése a megfelelő források hiányában azonban komoly akadályokba ütközik. Úgy gondolom, hogy részletesebb vizsgálatára először igazából csak a 18. század végétől kezdődő időszakra vonatkozóan lehet kísérletet tenni, köszönhetően a mind rendszeresebbé váló állami és helyhatósági szintű statisztikai adatgyűjtő tevékenységnek. A jelen dolgozat a 18. század utolsó harmadától a 19. század közepéig terjedő időszakot elemzi. Rögtön hozzá kell azonban tennünk, hogy a jelenlegi ismereteink alapján a korabeli bevándorlók *összességére* kiterjedően földrajzi származási helyük, társadalmi összetételük pontosabb meghatározására ebben a korszakban sincsen mód. A kutató a különböző források kombinálásával csupán a bevándorlás egyes aspektusaira következtethet, ugyanakkor rendelkezésére állnak olyan források, amelyek bár csak a bevándorlók egyes csoportjaira vonatkoznak, de rájuk nézve részletesebb elemzést tesznek lehetővé. A feltárható részletek alapján ugyanakkor kísérlet tehető bizonyos feltételezések megfogalmazására az egészre vonatkozóan is. Ahhoz mindenképpen elégséges mennyiségű adat áll a rendelkezésre, hogy megkíséreljünk képet alkotni arról, miként kapcsolódott Kassa városa a korabeli európai migrációs folyamatokba.

A bevándorlás mértékének, illetve a városi népesség növekedésében játszott szerepének közelebbi meghatározásához mindenekelett természetesen a demográfiai viszonyokról, pontosabban a népesség számának és a természetes népmozgalomnak az alakulásáról kell tájékozódnunk.³ A város népességének növekedését részletesebben a 18. század végétől követhetjük nyomon. A kiinduló pontot a II. József-féle népszámlálás nyújtja, amely 7590 főt mutatott ki. Ezt követően pedig, 1788-tól a városi hatóság által évente végrehajtott lélekösszeírások majdnem hiánytalanul fennmaradt sorozata jelenti e tekintetben az első számú forrást. Ezek elsősorban a városi vezetés informálására, és adózási célból készültek. Az utolsó ilyen összeírást 1847 folyamán hajtották végre, amely szerint ekkor 14959 lakosa volt Kassának. A népességnövekedés üteme természetesen



1 tudomány és társadalom

nem volt egyenletes. Az ezeryolcszázhuszas évek közepéig, erős évenkénti ingadozással, enyhe emelkedést mutat, a harmincas évek elején visszaesik (döntően az 1831. évi kolerajárvány következtében), de a harmincas évek közepétől ismét emelkedni kezd a lakosság száma, majd a növekedés a negyvenes években felgyorsul. A bevándorlásnak a népességnövekedésben játszott szerepét a természetes népmozgalomra vonatkozó adataink igazolják. A népesség száma úgy emelkedik ugyanis közel kétszeresére a 18. század utolsó harmada és a 19. század közepe között, hogy a lakosság nagy többségét kitevő katolikusok között (a korszakban arányuk végig 80% felett alakult) összességében természetes fogyást rögzíthetünk, vagyis a gyarapodás döntően a betelepülésnek volt köszönhető.

A Kassára betelepülő népesség etnikai, társadalmi összetételéről, illetve a bevándorlók földrajzi származási helyéről azonban a lélekösszeírások külön adatokkal nem szolgálnak. Az egyedüli kivételt e tekintetben a zsidó népesség jelenti, amennyiben a zsidóknak a városba költözését lehetővé tevő 1840. évi törvény elfogadását követően a zsidó háztartások összetételére vonatkozó adatok – a keresztény népességtől külön szerkesztve – a városi lélekösszeírásokban is megjelentek (származási helyüket azonban nem tüntették fel). Ezek alapján egyrészt megállapíthatjuk, hogy a zömében terménykereskedéssel foglalkozó zsidóság betelepülése elsősorban a belvárosi területekre összpontosult, másfelől pedig igen komoly ütemben indult meg, hiszen míg a városi tanács szerint 1840 előtt csak három zsidó élt a városban, 1847-ben már 650, 1851-ben pedig 729 zsidó lakost írtak össze. Ez a robbanásszerű növekedés különösen azért is figyelemre méltó, mert a városi adminisztráció mindent elkövetett a zsidó betelepülés megakadályozására. Az tehát, hogy a század közepére mégis a városi lakosságnak már a negyedik legnagyobb népcsoportját – a teljes népesség közel 6%-át – alkották, az többek között Kassa vonzerjét, kedvező gazdasági lehetőségeit mutatja.⁴

Ha a lélekösszeírások adatait kombináljuk az 1850/51-es országos osztrák katonai népszámlálás kassai adataival, a bevándorló szlovák népességre vonatkozóan tudunk még közvetve bizonyos következtetésekre jutni. Ezek szerint a szlovákság aránya a belvárosban (lényegében a korábban falakkal övezett terület) csupán az ottani honos lakosság 10%-át tette ki, szemben a külvárosokkal, ahol ők alkották a döntő többséget – arányuk mindhárom külvárosban meghaladta az ottani honos népesség kétharmadát. A lélekösszeírások azt mutatják, hogy a 19. század első felében a népesség növekedése a külvárosokban jóval jelentősebb volt, mint az intra muros területen, vagyis, a tömeges bevándorlás elsősorban a külvárosokra irányult, amely mögött ezek szerint elsősorban a szlovákság nagyobb arányú betelepődése állt. Mindezek alapján azt a következtetést is megfogalmazhatjuk, hogy a vizsgált időszakban a Kassára irányuló tömeges bevándorlás egyik legfontosabb forrását a várostól elsősorban északra fekvő, döntően szlovák nyelvterület népessége jelentette.

Részletesebben is elemezhetjük azonban a bevándorlók származási helyét és társadalmi összetételét azok esetében, akik Kassára betelepülve sikerrel pályáztak a városi polgárjog megszerzésére. A kassai adminisztráció ugyanis részletes nyilvántartást vezetett a polgárrá fogadott személyekről. Az itt vizsgált korszakra vonatkozó adatok az úgynevezett *Liber neoconciuium* utolsó, az 1781-es évvel induló kötetében található.⁵ A regiszter a polgárrá fogadott személy nevének kívül 1848-ig feltünteti az új polgár vallását, foglalkozását, származási helyét, és gyakran utalást találunk a családi állapotára is.



A magyar királyságban – egészen a rendi kiváltságokat eltörlő 1848-as forradalomig – jogi értelemben polgárnak csak azok a személyek számítottak, akik elnyerték valamelyik szabad királyi városi ranggal rendelkező település – ilyen volt Kassa is – polgárjogát. A polgárjog elnyerésének feltételeit az egyes városok szigorú feltételekhez kötötték, a városnak tehát korántsem mindenki lehetett teljes jogú polgára. Csakis törvényes születésű, jó magaviseletű, valamely keresztény felekezethez tartozó és megfelelő vagyonnal rendelkező férfi pályázhatott sikerrel erre.⁶ A polgárjog elnyerése a szigorú feltételeken túl ráadásul komoly anyagi áldozatokkal is járt. A polgárság felvételekor ugyanis a kiváltságban részesülő személynek egyszeri adót, úgynevezett polgártaksát kellett fizetnie, amelyhez további kiadások is társultak, mint az önkéntesnek mondott, de a gyakorlatban kötelezően elvárt adomány a városi tűzvédelmi felszerelésekre, illetve a polgári kórház javára, továbbá a 19. század elején felállított polgári őrseregben való, minden egészségileg alkalmas polgár számára kötelező szolgálathoz szükséges egyenruha és fegyverzet költségei. A polgári taksát egyébként az új polgár származása és foglalkozása szerint eltérően állapították meg. A legkedvezőbb tarifát (6 forintot) azok fizethették, akik maguk is helybéli polgárcsaládból származtak; a nem helybéli polgári származású céhes kézművesek, boltos kereskedők, akik a korabeli szóhasználatnál „polgári foglalkozást” űztek, 12 forintot, míg az összes többi új polgár 50 forintot volt köteles fizetni. Összehasonlításképpen, egy városi hajdúnak az éves fizetése az 1840-es években 40 forint volt, számára tehát, ha polgár kívánt lenni, az ehhez szükséges egyszeri kiadások meghaladták volna az éves fizetését.

A komoly anyagi áldozatokat követelő polgárjog elnyerése azért lehetett fontos, mert ezáltal az illető stabilizálhatta helyzetét a városi társadalmon belül, és jogot nyert arra, hogy részt vegyen a város politikai életében, amiből a nem polgárjogú lakosság ki volt zárva. A Kassán komoly megélhetési forrást jelentő borkimérést, továbbá a kézműves műhelynyitásának engedélyezését, a boltos kereskedés folytatását a városi vezetés szintén a polgárjog elnyeréséhez kötötte. Míg a borkimérés egészen 1848-ig polgári kiváltság maradt, a 18. század végétől, a kassai vezetés tiltó intézkedései ellenére, mind több kontár, vagyis céhen kívül dolgozó kézműves, polgárjoggal nem rendelkező árus, terménykereskedő jelent meg a városban, és számuk a 19. század első évtizedei folyamán, más városokhoz hasonlóan, növekedett, így a polgárság monopolisztikus helyzete az iparűzés és kereskedés területén mind komolyabb csorbát szenvedett.

Mindennek eredményeként a 18. század végén már a városi népesség nagyobbik részét a polgárjoggal nem rendelkezők alkották. A polgárjogúak aránya a 19. század első felében a teljes lakosság mintegy 6% körül alakult, és családtagjaikkal együtt számolva is csak hozzávetőlegesen a teljes népesség 20%-a körül lehetett. Saját kassai kutatásaim alapján úgy látszik, hogy a rendi társadalomnak az 1848-as forradalmat megelőző hosszabb és fokozatos átalakulásával párhuzamosan megváltozott a városi polgárjog korábbi tartalma és jelentősége: mindinkább a városi elithez való tartozást fejezte ki, és a polgárjogúakat a 19. század első felében egyre inkább a városi társadalom vagyonosabb csoportjával azonosíthatjuk, még ha nem is fedték le teljes egészében a városban élő leggazdagabbak összességét.⁷ Miközben csökkentek a polgárjog gyakorlati előnyei, a kiváltság továbbra is társadalmi presztízst biztosított. Az újonnan polgárrá váló személyekre vonatkozó adatok elemzésével tehát korántsem a tömeges bevándorlásról (1781 és 1848 közötti időszakban évente átlagosan mintegy 35 személyt fogadtak polgárrá),



1 tudomány és társadalom

hanem csupán ennek a vagyonosabb, és jogilag meghatározható rétegnek a földrajzi eredetéről, társadalmi összetételéről kapunk képet.

Ha az egész időszakra vonatkozóan nézzük a polgárrá fogadottak területi származási helyének megoszlását, azt látjuk, hogy nem meglepő módon a relatív többséget a helybeli születésűek alkották (40%), illetve a városhoz közelebb eső területekről, vagyis Abaújból, illetve a vele szomszédos vármegyékből származók (30%). Figyelemre méltó azonban, hogy a nem helybeli születésű polgárok között a Magyarország Kassától távolabb eső területeiről érkezők közel azonos arányban (10%) vannak azokkal, akik valamely osztrák örökös tartományból vándoroltak be a városba (9%), és nem sokkal marad el mögöttük az a csoport sem, amelyik a birodalom határain túlról érkezett (7%). Ha pedig egybe számítjuk a szűkebb értelemben vett magyar királyság határain kívülről jövőket, az ő arányuk több mint másfélszerese azokénak, akik a magyar királyságnak a Kassával távolabb eső területeiről származtak.

A nem kassai születésű polgárok származási helyének megoszlását természetesen nem azonosíthatjuk automatikusan a városba irányuló bevándorlás egészének földrajzi megoszlásával. A rendelkezésre álló források alapján azonban okkal feltételezhetjük, hogy nagyon jelentős eltérések nem lehettek a kettő között, vagyis a polgárookra vonatkozó adatok alapján közelítőleg felrajzolható a város migrációs vonzáskörzete.

A bevándorlás elsődleges forrását jelentő Kassához közelebb eső területeken túlról érkező polgárok (összesen 249 fő) származási helyének vizsgálata azt sugallja, hogy a város a magyar királyságon belülről elsősorban egy tőle északkeletől az északnyugati határig kiterjedő félköríves területéről vonzott bevándorlókat (183 fő). A polgárok származási helyének összetétele ennél jóval kisebb arányú, de még számottevő mennyiségű bevándorlóra utal továbbá az ország középső területeiről (47 fő), elsősorban a centrális helyzetű Pest megyéből (24 fő). Ez utóbbiak döntő részét a Budáról (6 fő) és Pestről (12 fő) betelepülők alkották. A déli részekről ezzel szemben csak néhány betelepülőt regisztrálhatunk (16 fő). A magyar királysággal perszonálunióban levő Horvátországból érkezőt a polgárok között a vizsgált több mint hatvan év során csupán kettőt, míg a magyar koronához tartozó, de a Habsburgok által 1690-től a magyar közigazgatástól különválasztva, önálló tartományként igazgatott Erdélyből származót mindössze tizennyolcat találtunk.

Az örökös tartományokból jövő polgárok származási helyének részletesebb elemzése azt mutatja, hogy relatív többségük valamely osztrák tartományból (39%) illetve Csehországból (31%) jött, tőlük jelentősebben elmaradva a harmadik helyen a morvaországiakat (13%), majd a galíciaiakat (7%), illetve az itáliai tartományokból (6%) jövőket találjuk. Arányukat tekintve külön is ki kell emelni a bécsi származású polgárokat, akik önmagukban az örökös tartományokból jövők mintegy 15%-át tették ki, de meg kell említeni a prágaiakat is a maguk közel 6%-os arányával.

A birodalom határain kívülről érkezők származási helyének földrajzi megoszlása az egykori német-római birodalom területéről érkezők döntő többségét jelzi: ők alkotják az összes birodalmon túlról betelepülő polgár mintegy háromnegyedét. Közülük is kiemelkedik Poroszország, illetve tőle alig elmaradva Bajorország, míg a harmadik helyen, az első kettőtől azonban jelentősebben leszakadva, Szászországot találjuk. A döntően német ajkú területekről érkezők aránya azonban még ennél is nagyobb, hiszen ide számíthatjuk egyrészt a Svájcban érkezőket (az összes külföldi 5%-a), továbbá, részben legalábbis a vizsgált időszakban a legnagyobb részében Poroszországhoz tartozó, szintén jelentős



német ajkú lakossággal rendelkező történelmi régióból, Sziléziából jövőket, akik a külföldi származású kassai polgárok mintegy 10%-át tették ki. Ezzel megegyező arányban voltak egyébként azok is, akik az egykori lengyel királyság egyéb területeiről vándoroltak Kassára. A betelepülők a legkülönfélébb méretű településekről érkeztek, köztük olyan jelentős európai városokból is, mint például Berlin, Drezda, Göttingen, Heidelberg, Krakko, Königsberg, Lipcse, Luxemburg, Magdeburg, Nürnberg, Varsó.

A magyar királyság határain túlról érkezők foglalkozási megoszlása arra utal, hogy legnagyobb részük valamely kézműipari foglalkozást űzött, az összesen 366 főből kézműves 61%, kereskedő 13%, szellemi foglalkozású 7%, agrárfoglalkozású 1%, egyéb 7%, ismeretlen 11%. A kereskedelemről, valamely szellemi foglalkozásból élők jóval kisebb arányban voltak tehát közöttük, az agrárszektorhoz sorolhatók száma pedig elenyésző volt. Az utóbbiakat egyébként kivétel nélkül kertészként regisztrálták a polgárkönyvben. Az „egyéb” kategóriájába sorolhatók döntően két foglalkozást űztek: nagyobbik részük zenész, illetve fogadós, a többi kávéfőző volt.

Bár ismerünk példát arra, hogy egy külföldi bevándorló a betelepülésekor egyből és sikerrel pályázott a városi polgárjogra, a polgárjog elnyerése és a betelepülés között természetesen akár több év is eltelhetett, vagyis a polgárság elnyerésekor rögzített foglalkozás nem feltétlenül volt azonos azzal, amit a bevándorló a városba érkezésekor űzött. Van azonban egy olyan forráscsoport, ami ha olyan szisztematikus statisztikai elemzésre nem is alkalmas, mint az új polgárokról rendelkezésre álló regiszter, de mintavételi lehetőséget ad arra, hogy a külföldi bevándorlókról közvetlenül is információt szerezzünk.

Ez a forrás a 19. század elején elsősorban a hadsereg utánpótlása céljából elrendelt országos *Conscriptio Populares Ignobilium*, vagyis a nem nemes népesség összeírásának sorozata. A kormányzat szándékai szerint ez egy rendszeresen megismételt adatfelvételt jelentett volna, amelyben az egyes helyhatóságoknak a kiváltsággal nem rendelkező, vagyis adóköteles népesség számbavétele mellett a természetes szaporodásra és a vándorlásra vonatkozó adatokat is meg kellett volna adniuk. Csakhogy ezeket az adatfelvételeket mind a vármegyék, mind a városok csak részlegesen, pontatlanul és nem minden évben végezték el, ráadásul a forrásanyag is hiányosan maradt fent.⁸ A Helytartótanácsnak, mint a legfőbb magyarországi kormány szervnek felterjesztendő kimutatások közül az első kassai vonatkozású 1810-ből maradt fenn, és csak az örökös tartományokból bevándorlókat sorolja fel. Ezt követően 1816-tól rendszertelenül, több éves kihagyásokkal maradtak fenn kimutatások a birodalom határain kívülről, illetve az örökös tartományokból Kassára bevándorolt személyekről, úgy azonban, hogy 1825-től alkalmanként már a Kassáról az ország határain túlra elvándorolt személyekről is külön jegyzéket készítettek.

E forrás megbízhatóságát nincs módunk ellenőrizni. Kérdés, hogy a városi adminisztráció mennyire volt pontos a kimutatások elkészítésekor, de az is, hogy a tudta nélkül a jegyzékekben szereplőkön túl még hányan érkeztek Kassára az ország határain kívülről, illetve, hányan hagyták el az országot anélkül, hogy erről a város vezetése tudomást szerzett volna. Mindenesetre, hivatalosan mind a városba telepedéshez, valamely foglalkozás űzéséhez, mind a külföldre távozáshoz, útlevel, vándorkönyv kiadásához, szükség volt a hatósági engedélyre. E kimutatásokat ezért elsősorban nem arra kívánjuk használni, hogy belőlük kiindulva megpróbáljuk pontosabban számszerűsíteni a várost érintő külföldi vándormozgalmat méretét. Egyrészt arra adnak lehetőséget, hogy Kassá-



1 tudomány és társadalom

nak az európai migrációs folyamatokba kapcsolódását ne csak a befogadás, hanem a kibocsátás szempontjából is figyelembe vegyük, másrészt pedig a polgárokra vonatkozó adatokkal összevetve segítségükkel kiegészíthetjük az ismereteinket a külföldi bevándorlásról.

A részletesebb elemzés érdekében egy olyan mintát választottam, amikor három évre folyamatosan fennmaradtak mind a bevándorlásra, mind a kivándorlásra vonatkozó kimutatások, ezek az 1841, 1842 és 1843-as évek voltak. A jegyzékek a vándorló személy származási helyét, illetve a kivándorlás célpontját, továbbá a vallását, foglalkozását, életkorát, családi állapotát és azt tüntették fel, hogy milyen hivatalos papír (útlevel, vándorkönyv) birtokában utazott. A tüzetesebb vizsgálatból az is kiderül, hogy mind a kivándorlók, mind a bevándorlók listáján egyik évről a másikra több azonos személy is szerepel, az összeírók csak az életkorukra vonatkozó adatot módosították értelemszerűen, vagyis nem arról volt szó, hogy évente csupán az újonnan érkezőket, távozókat rögzítették, hanem egyfajta nyilvántartásként is kezelték e kimutatásokat az elvándoroltakról, illetve a határon túlról betelepülőkről.⁹

Mindenesetre, a külföldi bevándorlók foglalkozási megoszlása lényegében hasonló a polgárrá vált személyekéhez: a mintában szereplő birodalmi határon túlról érkező 59 személy közül egy pincér és egy kocsmáros kivételével az összes valamiféle iparos, kézműves foglalkozást űzött, míg az örökös tartományokból jövő 86 személy között egy kereskedőnek, egy litteratusnak és hat pincérnek jelölt személyt találunk, a többi szintén iparos, kézműves. A betelepülők (mindkét csoportot egybevéve) nagy része mesterlegény volt, vándorkönyvvel érkezett. Többségük (49%) 20-30 év közötti férfi, de a harminc feletti is (39%) komoly arányban voltak köztük jelen, miközben a 20 év alattiak csupán 11%-ot tettek ki. Házast mindössze öt főt találunk közöttük. Mindez arra utal, hogy ezeknek a betelepülőknél egy jelentős része Kassára már nem csupán a mesterség kitanulása érdekében érkezhetett, hanem abban a reményben, hogy itt talán tartós megélhetést talál, önálló egzisztenciát teremthet. A származási helyük megoszlása mind az örökös tartományokból, mind a birodalmon túlról érkezők esetében hasonló a polgároknál tapasztaltakhoz: egyfelől döntő részben a német fejedelemségek, illetve a lengyel területek, másfelől az osztrák tartományok és a cseh-morva területek adták a legtöbb bevándorlót. Ez pedig megerősíti azt a feltételezésünket, hogy a polgárok származási helyének megoszlása megközelítőleg felrajzolhatja a város migrációs vonzáskörzetét.

A hároméves mintánkban összesen 27 Kassáról az országhatáron túlra vándorolt személy szerepel. Egy Bécsbe távozott „*medicinae alumnus*” illetve egy Vicenzába vándorolt „*auditor*” foglalkozásúnak jelöltön kívül a többiek mind iparosok, kézművesek és közülük csak hármat nem jelölnek mesterlegénynek. Kormegoszlásuk némiképp eltér a betelepülőkéitől, mivel a legfiatalabb 20, a legidősebb 32 éves, és harminc feletti csupán négy akadt köztük, sőt a többségük (18 fő) 25 évnél fiatalabb. Vagyis, esetükben inkább elképzelhető, hogy a kötelező vándorlás keretében, a mesterség végleges kitanulása érdekében távoztak a városból. Kilenc főnél a kassai adminisztráció azt jegyezte fel, hogy tartózkodási helye ismeretlen, egy tartózkodási helyét nem sikerült azonosítanom. Az így maradt, vizsgálható 17 főből a birodalom határán túlra hatan mentek, köztük a legtávolabbra, Londonba, egy ékszerműves vetődött. A célállomások között találjuk még Munchent, Frankfurtot, Kasselt és Varsót, illetve a már említett Vicenzát. A relatív többséget a Bécsbe távozókat adják (7 fő), mellettük még 1 fő Linzbe, végül pedig 1 fő az örökös



tartományként jelölt Erdély fővárosába, Kolozsvárra vándorolt. A Kassáról induló kivándorlás ezek szerint tehát nagyjából hasonló irányokat rajzol ki, mint amit a bevándorlásnál tapasztalhattunk.

Egy nemrég végzett országos adatgyűjtésem segítségével arra is lehetőségünk van, hogy a külföldi származású kassai polgárok arányát összehasonlítsuk a korabeli Magyarország más városainak hasonló mutatóival. Ez a vizsgálat az 1848-as forradalmat megelőző ötéves időszakra irányult, amelyben a források lehetőségei szerint az összes magyarországi szabad királyi város polgárságának összetételét kutattam.¹⁰ A vizsgálható városok közül az 1843-1847 között polgárrá fogadott személyek sorában a külföldiek aránya csupán ötnél haladta meg a kassait, amely erre az ötéves időszakra 4%-ot tesz ki. Sorrendben: Pest (9%), Pozsony (8%), Sopron (8%), Nagyszombat (6%), Győr (5%). Az ország tényleges fővárosává, gazdasági központjává ebben az időszakban váló Pesten kívül ezek mind az ország északnyugati határaihoz közel fekvő városok. Ugyanakkor a Kassától délkeletre fekvő, és nála jóval népesebb nagy regionális központban, Debrecenben újonnan polgárrá válók között ebben az időszakban csupán egyetlen külföldit találunk. Meg kell jegyezni, hogy az idézett arányok Pest kivételével lényegében csak néhány főt takarnak, de e mutató véleményem szerint mégis figyelemre méltó a városoknak a külföldiekre gyakorolt vonzása közötti különbségek tekintetében, és összességében arra engednek következtetni, hogy Kassa a magyarországi városok között valóban a külföldről bevándorlók egyik kiemelten kedvelt magyarországi célpontja volt.

Mivel magyarázhatjuk ezt? Az egyik kézenfekvő ok bizonyára a város nyelvi viszonyaiban keresendő. Mind a német ajkúak, mind a valamely szláv nyelven beszélő bevándorlók itt a hétköznapi kommunikációban jóval kevesebb nehézségbe ütközhetnek, mint például a túlnyomó többségében magyar ajkú Debrecenben. Nem kevésbé fontos tényező volt az is, hogy a korabeli Kassa, bár tízezer körüli népességével magyarországi viszonylatban is csak középvárosnak minősült, de gazdaságát, központi funkcióit tekintve (megyeszékhely, püspöki székhely, országos oktatási igazgatási központ) az ország egyik legfontosabb városa volt, és országos összehasonlításban az egyik legnagyobb piaci vonzókörzettel rendelkezett. A bevándorlás szempontjából nem mellékes kedvező fekvése, jó megközelíthetősége sem. Kassát érintette ugyanis az egyik legfontosabb és a korszak viszonyai között legjobban kiépített országos főútvonal, miközben a 19. század elején a magyarországi városok mintegy 80%-a nem rendelkezett ilyen elsőrendű útkapcsolattal.¹¹ Mindezek mellett a különböző városi szolgáltatások színvonala és tegyük hozzá, Kassa külső megjelenése is komoly vonzerőt jelenthetett. Mindez a külföldi utazók Kassáról szóló beszámolóiban is tükröződik. A francia földrajztudós, François Sulpice Beudant 1818-as látogatása kapcsán úgy összegzi véleményét, hogy Kassa, mint Felső-Magyarország legfontosabb városa mindennel rendelkezik, amely az ott tartózkodást kellemessé teheti.¹² Az angol utazó, John Paget pedig így ír 1835-ös utazása kapcsán a városról: „All the usual consequences of the diffusion of wealth are visible here; handsome houses, well-stocked shops, a good casino, a theatre, and pleasant promenades are among the outward signs”.¹³

Nem valószínű persze, hogy a külföldről bevándorlók e kedvező képet festő leírások ismeretében igyekeztek volna Kassára. Sokakat talán a véletlen vetett ide, és a kedvező tapasztalatok, a megélhetési esélyek miatt döntöttek aztán a tartós letelepedés mellett, de



1 tudomány és társadalom

persze voltak olyanok is, akik számára Kassa vándorlásuknak csak egy állomását jelentette, innen vagy továbbmentek, vagy visszatértek szülőhelyükre. Igen komoly szerepe lehetett azonban azoknak a szóban, vagy levelezéssel terjedő információknak, kommunikációs csatornáknak, rokoni-ismerősi kapcsolatokból szövőddő hálózatoknak, amelyeken keresztül Kassától sok száz, sőt ezer kilométerekre is eljuthatott a város neve, az itteni megélhetési lehetőségekről szóló hírek. Az európai migrációs folyamatokban mind befogadóként, mind pedig kibocsátóként aktívan részt vevő Kassát így Európa tőle sok száz, sőt ezer kilométerre fekvő vidékeihez számos olyan szál kapcsolta, amelyek a maguk teljességében a ma történése számára jórészt rejtve maradnak és csupán néhány nyom utal létezésükre, ezért sokszor nem is kapnak kellő figyelmet, pedig történelmi jelentőségük elvitathatatlan. Ezek a szálak ugyanis Európa legkülönbözőbb területeit ténylegesen összekötő erőt jelentenek, mert személyes tapasztalatokra, ezernyi hétköznapi emberi kapcsolatra épülnek.

(A tanulmány az OTKA 83731. sz. „A magyarországi szabad királyi városok polgársága a 18. század közepétől a 19. század közepéig” című kutatási programja támogatásával készült.)

Jegyzetek

¹ A városi lakosság nemzetiségi összetételéről első alkalommal statisztikailag értékelhető, bár vitatható pontosságú információkat az 1850/51-ben az osztrák hatóságok katonai közreműködéssel végrehajtott népszámlálásának adatai tudósítanak. A hivatalosan közzétett népszámlálási eredmények Kassa lakosságának csak a mintegy 10185 főt kitevő – korabeli szóhasználattal – honos népességére vonatkoznak, miközben a tényleges népesség 13034 fő volt. A tényleges nemzetiségi összetételről már csak ezért sem tudunk képet alkotni. A honos népesség nemzetiségi megoszlásának arányai a közzétett adatok szerint mindenestre kerekítve 47% szlovák, 29% magyar és 16% német nemzetiségűt mutattak ki. Az összeírásnak közel teljességében fennmaradt egyéni íveinek vizsgálata alapján saját számításaim szerint a szlovákság és a németek aránya ennél néhány százalékkal alacsonyabb, a magyaroké némileg magasabb lehetett, de a nagyság szerinti sorrend e számok szerint sem változik. Lásd erről Czoch Gábor: „A városok szíverei” Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Pozsony, 2009. 149–164. o.

² Kassa középkori történetére összefoglalóan lásd például Wick Béla: Kassa története és műemlékei. Kassa, 1941; Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Szerk.: Borovszky Samu – Sziklay János. Magyarország vármegyéi és városai. I. Budapest, 1896.

³ A jelen írás keretei között csak vázlatos ismertetésre szorítkozhatunk. Részletesebben lásd erről Czoch Gábor: Városlakók és polgárok. Kassa társadalma a XIX. század első felében. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1997. A népesség alakulására vonatkozó adatok ismertetésénél az alábbiakban e korábbi munkámra támaszkodom.

⁴ Lásd Czoch Gábor: Városlakók és polgárok, i.m. illetve Csíki Tamás: Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. Budapest, 1999.



⁵ *Liber Neoconcivium. Archív Mesta Košice, supplementum H. III/2 Civ.3. A Liber neoconcivium 1781-től kezdődő kötetében szereplő adatok alapján személyi szintű adatbázist készítettem, az elemzés következő részében erre támaszkodom. Lásd erről még Czoch Gábor: A kassai polgárság származási és foglalkozási összetétele a Liber Neoconcivium alapján (1781–1848). In: Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére. Szerk.: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc. Budapest, 2003. 145-156. o.*

⁶ A polgárjog felvételére, illetve jelentőségére vonatkozóan korábbi kutatásaimra támaszkodom. Lásd Czoch Gábor: „A városok szíverek”, i. m. 94–148. o.

⁷ A rendi jogi értelemben vett polgárság felfogása mellett a polgárságot természetesen gazdasági szempontból, vagy kulturális értelemben is meghatározhatjuk. Éppen ennek a korszaknak az egyik izgalmas magyarországi társadalomtörténeti kérdése az, hogy vajon a jogi értelemben polgárnak bizonyulók köre mennyire azonos azokkal, akiket foglalkozásuk vagy életmódjuk szerint polgárnak minősíthetünk. E problémáról összefoglalóan lásd például Bácskai Vera: A régi és új polgárságról. In: Zombékok. Középosztály és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Szerk.: Kövér György. Budapest, 2006. 15–37. o.; illetve Czoch Gábor: „A városok szíverek”, i. m.

⁸ Erről lásd Thirring Gusztáv: Népesedésünk kútforrásai a múlt század első felében. Értekezések a társadalmi tudományok köréből. XII. kötet, 10. sz. Budapest, 1903. A felterjesztett jegyzékek a Magyar Nemzeti Levéltárban találhatóak, MNL OL C 53. F 14. jelzet alatt.

⁹ További kutatásokat igényelne, hogy a városi adminisztráció az esetleges polgárrá fogadásán túl milyen feltételek teljesülése mellett vett le valakit a külföldiek listájáról.

¹⁰ Erről lásd Czoch Gábor: Egy kutatás első tapasztalatai a magyarországi rendi polgárság társadalmi viszonyairól a 19. század első felében. Adatok a polgárság származáshegyéről. In: A város és társadalma. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére. Szerk.: H. Németh István – Szívós Erika – Tóth Árpád. Budapest, 2011. 153–163. o. A vizsgálati minta a magyarországi szabad királyi városok mintegy felére terjed ki, de Temesvár kivételével az összes jelentősebb teljes jogú várost tartalmazza.

¹¹ Fazekas Csaba: Útviszonyok, úthálózat és városok a 18. század végi Magyarországon = Közlekedéstudományi Szemle, 1992. 8. szám, 308–318. o.

¹² François-Sulpice Beudant: Voyage minérologique et géologique en Hongrie pendant l'année 1818. Paris, 1822. II.t. 193–194. o.

¹³ John Paget: Hungary and Transylvania with remarks on their condition, social, Political and Economical. Philadelphia, 1850, 268. o.

(Szerkesztőségünk a Kassa története iránt érdeklődők figyelmébe ajánlja a Sátoralja-új helyben megjelenő Széphalom évkönyv 2013. évi kötetét, amelynek első fejezetében tucatnyi közlemény foglalkozik a város történelmi, irodalmi, művészeti- és művelődéstörténeti hagyományaival. Lásd: Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. 23. kötet. Szerkesztette: Kováts Dániel. Sátoraljaúj hely, 2013.)



Miklósi Márta

A kriminálandragógia Magyarországon a 20. század második felében

A második világháborút követő időszakban¹ Magyarországon a szovjet pedagógus, Anton Szemjonovics Makarenko által képviselt felfogás vált uralkodóvá.² Alapvetően fogadták el azt, hogy a bűncselekményt elkövető személyek különleges nevelést igényelnek, amelyet a szocialista neveléstudomány specifikus ága, a kriminálpedagógia látna el. Felfogásuk szerint a kriminálpedagógia feladata, hogy feltárja az elítéltek nevelésének törvényszerűségeit, elemezze a nevelési folyamat célkitűzéseit, tartalmát, módszereit és szervezeti formáit, adjon útmutatást a nevelési problémák helyes megoldásához.³ A kialakítandó specifikus nevelésmélet gyakorlati megvalósításának azonban maga a gyakorlat képezte legfőbb akadályát, ugyanis az állami vezetés a börtönügy felismert szakmai fejlesztéséhez szükséges gazdasági erőforrásokat nem biztosította, így nem kezdődhetett el a személyi és tárgyi feltételek korszerűsítése.⁴

Az 1945 utáni évtizedekben az ellentétes szemléleti változások, büntetőpolitikai koncepciók, szervezeti mozgások és az ország nehéz gazdasági helyzete volt meghatározó tényező a büntetés-végrehajtás fejlődésében.⁵ Az 1950-es években az átpolitizált büntetés-tan új tartalma a represszív prevenció lett. Az eltorzult igazságszolgáltatás az elítélteknek példátlan tömegét zúdította a börtönökre, emellett mindenkiel szemben egységes lett a büntetés-végrehajtás.⁶ Az ekkor kiépült diktatórikus rendszer keretei között a büntetés-végrehajtás egyszerre volt a bűnözés elleni harc és a politikai elnyomás eszköze.⁷ A sztálini büntetőpolitika a magyar börtönügy személyi és szervezeti feltételrendszerét is a saját követelményeihez igazította, így 1949-ben elvégezték a börtönök személyi állományának teljes cseréjét. Az új személyzetet nem előképzettség és szakmai rátermettség, hanem politikai megbízhatósági követelmények alapján választották ki. Ennek eredményeként a személyzet és az elítéltek politikai ellenfelekként álltak egymással szemben.⁸ Az egyházak, felekezetek működése 1950-ig folyamatos volt, ekkor egy igazságügy-miniszteri körrendelet megszüntette a börtönlelkészek tevékenységét.⁹

A büntetés-végrehajtási testület 1952-ben az igazságügy-miniszter felügyelete alól a belügyminiszter fennhatósága alá került, ezzel automatikusan együtt járt a katonai formások túlhangsúlyozása. A pönalizálás nagymértékű kiterjesztése, a korábbi magyar jogfejlődéstől idegen szellemű és szervezeti formájú büntetés-végrehajtás alakult ki, amely fokozatosan kikerült a társadalmi ellenőrzés alól, törvényessége fellazult.¹⁰ A túlzottan őrzés-centrikus nézetet éltette a rideg, gyakran igen durva, megalázó bánásmód. Az elítéltek megjavításának, nevelésének gondolata hosszú távra feledésbe merült.¹¹

Az 1950-es évek végének konszolidáltabb időszakában kísérletek történtek a fogva tartás emberi normáinak javítására. 1955-ben megjelent az első Büntetés-végrehajtási Szabályzat, amely jelentős előrelépés volt, de a szemléletet nem tudta megváltoztatni, mivel



maga is a régi szemléletben fogant. A jogszabály már szólt a nevelésről is, de a jogalkotó a hangsúlyt a biztonságos őrzésre és a munkáltatásra helyezte. A dokumentum részletesen szabályozta a fogvatartottak kötelességeit, azonban az elítéltek jogairól említést sem tett. A bánásmódot illetően kimondta ugyan, hogy a szocialista humanizmus elvének érvényesülnie kell, de ezt a kitételel nem volt képes a gyakorlatban elfogadtatni, alkalmazni. A személyzet tehernek és veszélyforrásnak érezte a humanizálási törekvéseket.¹²

A személyi kultusz időszakának (1949–1956) reakciós tudománypolitikája kizárta annak lehetőségét, hogy a büntetés-végrehajtási problémákkal a tudományos irodalom foglalkozzon. Egy sor tudomány művelését tiltották be, köztük a kriminál-tudományokat (kriminológia, kriminálpedagógia, kriminálandragógia, kriminálpszichológia). Ennek hátterében az állt, hogy a kriminológia a hatalom és a társadalom jelentős része számára kellemetlen jelenségekkel foglalkozik. Így többek között a jogi normákkal szembefordulókkal, a frusztrált, deprivált rétegekkel, társadalmi feszültségekkel, a büntető igazságszolgáltatás működési zavaraiival. A társadalom ezen árnyoldalaival nem minden hatalom hajlandó szembe nézni és különösen nem az autoriter rendszerek.¹³

Elvéve azonban már ebben az időszakban is találkozunk e terület művelőivel. S. Németh és Szentirmay „bünteteselek pedagógiájá”-ról beszél, véleményük szerint ez a pedagógiai tudomány rendszerében foglal helyet és az általános pedagógia nevelélméletének alkalmazott ágának tekinthető, amely „A büntetőintézetekben folyó értelmi, erkölcsi, esztétikai és testi nevelés sajátos céljával, feladataival, elveivel, módszereivel foglalkozik, az elítélteket megjavítása és a szabad életbe való visszahelyezése érdekében”.¹⁴ Ruzsonyival egyetértve mi is azon az állásponton vagyunk, hogy ekkor még csak bátortalan kísérletek jelentek meg a kriminálpedagógia művelőinek munkáiban a tudományág definiálására vonatkozóan.¹⁵

A 8/1959. számú belügyminisztériumi utasítás a büntetés-végrehajtás feladatává tette, hogy a „letartóztatottak többségénél érje el, hogy bűncselekményét megbánja, legyen fegyelmezett és rendszerető, tartsa be a törvényeket, a szocialista társadalom együttélési szabályait, védje és óvja a társadalom tulajdonát, tisztelje a szocialista társadalmi rendet.” Ez a rendelkezés még diszkriminálta az „osztályidegen személyeket”, de emellett megteremtette az elítéltek nevelésének elvi-szervezeti feltételeit. A letartóztató intézetekben nevelési szolgálatot alakítottak ki, és előírták, hogy minden száz elítélt nevelésével egy nevelő foglalkozzon.¹⁶ Az elítéltek munkáltatását, nevelését fő eszközként deklarálták.

Az 1960-as évekre elfogadottá vált, hogy a kor bűnözése a szocialista viszonyokhoz kapcsolódó, elsősorban társadalmi tényezők által determinált jelenség. „A tények tehát azt bizonyítják, hogy a bűnözés nem idegen a szocialista társadalmi rendszertől, hanem a bűnözés létezése a szocialista társadalmi viszonyok között is szükségszerű társadalmi jelenség, ami nemcsak a kapitalizmus tudati maradványainak megnyilvánulása, hanem kapcsolatban van azokkal a társadalmi viszonyokkal is, amelyek még magukon viselik a kapitalizmus anyajegyeit”.¹⁷

Az 1960-as évek elejétől kriminológusok, szociológusok kezdték meg a börtönökben az empirikus kutatásokat, így többek között Szabó András, Molnár József, Huszár Tibor. A fellendülő tudományos (kriminológiai, szociológiai, pszichológiai) munkát illetően sajátos véleményen van Ruzsonyi és Lőrincz. Előbbi kritikusan azt hangsúlyozza, hogy a korszak általános nevelélméleti elveinek és módszereinek mechanikus alkalmazásától a szerzők többsége nem tudott elszakadni, holott ezt megkövetelte volna a zárt büntető intézetek



1 tudomány és társadalom

sajátos miliője.¹⁸ Az ekkoriban keletkezett kriminálpedagógiai jellegű tanulmányok még az elítéltek átnevelésével kapcsolatos elképzeléseket tükrözték.¹⁹ Lőrincz a gyakorlat felől közelít, nézete szerint a vizsgálatok, kutatások megállapításai jelentős hatást gyakoroltak a bűnözés elleni küzdelem támogatásában. Felhívták a figyelmet arra, hogy a bűnözés elleni küzdelemben már nem elegendő a szocializmus megszilárdulásában reménykedő rövidtávú tervezés, hanem az állami szervek hosszú távú, szakszerű fellépése indokolt. A hazai börtönügy jogi szabályozásának sürgető szükségletét az 1960-as évek politikai és állami vezetése akkor ismerte fel, amikor világossá vált, hogy a büntetés-végrehajtási tevékenység javításához hosszú távú, összehangolt, szabályozott, szakszerű fellépésre és erőfeszítésekre van szükség.²⁰ Ekkor szembesült először a politikai vezetés a magyar börtönügy korszakos elmaradottságával, így a börtönállapotok romlásával, a személyi állomány szakmai felkészületlenségével, a törvényi szintű szabályozottság hiányával.²¹ Ennek hatására felélenkült a börtönügy elméleti művelése, elismerték, hogy az átnevelésnek valós korlátai vannak, a szakirodalom elkezdte feltárni a zárt intézet tényleges hatásrendszerét. Az 1970-es évek közepéig a nyugati országokban a kriminológusok, a büntető igazságszolgáltatás és a büntetés-végrehajtás vezetői egyaránt „kezelési-nevelési célzatú” intézményeknek tekintették a börtönöket. Ez a filozófia – amely szerint a bűnelkövetők a pszichológia és a pedagógia legmodernebb eszközeivel megjavíthatók, mintegy meggyógyíthatók – a törvényhozók és a közvélemény számára egyaránt vonzó volt. Ha ugyanis az elkövetők a „tudományos nevelés” vagy a „klinikai kezelés” hatására a jövőben kisebb valószínűséggel követnek el bűncselekményeket, akkor a börtönrendszer társadalmi és gazdasági terhei érdemleges befektetések, ugyanakkor a megtorlás és az elrettentés mindenkor jelenlevő motívumai rokonszenves ideológiának tekinthetők. Azt hitték, ha a végsőkig finomítják az elítéltek differenciálását és klasszifikálását, a fogvatartottak egyéni szükségletek szerinti nevelését, kezelését, akkor előbb-utóbb véget vethetnek a visszaesésnek.²² A büntetés nevelő hatásának ellentmondásait bemutató tanulmányok, főképpen az intézeti tartózkodás átnevelésére alkalmatlan, sok esetben rövid időtartamát, a kriminálpedagógiai módszerek kidolgozatlanosságát, a szakszemélyzet professzionális felkészültségének hiányosságait, a szabadságelvonással járó személyiségkárosodásokat emelték ki.²³

A hatvanas évek közepéig nem beszélhetünk számottevő javulásról a büntetés-végrehajtásban. Kidolgozatlanok voltak az átnevelés elvei, módszerei, kulturálatlanok a börtönviszonyok. Nem volt megfelelő a differenciálás, és nem volt szilárd a végrehajtás elvi alapja.²⁴ Ezért volt jelentős esemény az Elnöki Tanács 1966. évi 21. számú törvényerejű rendelete, amellyel kihirdették első büntetés-végrehajtási kódexünket. A jogszabály részletesen meghatározta a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának kérdéseit.²⁵ Az előkészítési munkálatok során a kriminológia elméleti reprezentánsainak (Fonyó Antal, Szabó András, Vermes Miklós) kodifikációs írásai a büntetés-végrehajtás tudományos szemléletének irányváltását jelezték.²⁶ A büntetés-végrehajtási kódex hozzájárult a klasszikus börtönt a modern börtöntől megkülönböztető fordulathoz, „az elítéltet a végrehajtás mélyen alávetett tárgyából annak alanyává emelte”.²⁷ Céljában, tartalmában, elveiben közelített az európai normákhoz, célként az elítéltek átnevelését tűzte ki. A büntetés-végrehajtás központi feladatává a nevelést tette, miniszteri indoklása azt írta elő, hogy az elítélt személyisége az átnevelési folyamat eredményeként át kell, hogy alakuljon, és szabadulása után törvénytisztelő állampolgárrá kell válnia.²⁸ A megközelítés



kiindulási alapja az a felfogás volt, hogy egyetlen fogvatartott sorsának javításáról sem szabad lemondani. A szemlélet viszont feltétel nélkül hitte, hogy a zárt intézeti kényszer-körülmények kedvező feltételeket teremtenek az elítéltek személyiségének átalakítására.²⁹ Az átnevelési ideológia a szocialista társadalom egy olyan rövid, derűs szakaszában született, amikor a büntetés-végrehajtási pedagógia magán viselte a „naiv pedagógiai optimizmus” jegyeit.³⁰ Lukács megfogalmazása szerint *„büntető jogpolitikánkat a pedagógiai optimizmus hatja át. Társadalmi rendszerünk alapjaiból, világnézeti és filozófiai felfogásunk lényegéből következik, hogy hiszünk az emberben, az egyén átnevelhetőségében még akkor is, ha a közvetlen tapasztalatok a pedagógiai optimizmusunkat nem mindenkor támasztják alá.”*³¹ Ez nem kizárólag a nevelés maximális hatékonyságába, eredményességébe vetett hitet jelentette, sokkal inkább arra a naivitásra vonatkozik, hogy *„egy idegen, elutasító közegben egy nevelő egyedül, elszigetelten, 80-200 főnyi elítéltet számláló csoportban, meghatározott idő alatt megvalósíthatja-e a végső célt, aminek köszönhetően a fogvatartottak többsége úgy érkezik a szabadulás pillanatához, hogy tökéletes belső meggyőződéssel vallja a bűn elkerülését, és rendelkezik mindazon feltételekkel, amelyek biztosítják a bűn ismételt elkövetésének elkerülését.”*³² Vagyis azt vallották, hogy a társintézeti kényszerkörülmények megfelelő módszerek mellett kedvező feltételeket teremtenek az elítéltek személyiségének alakítására.³³ Azonban az elvek gyakorlatba történő átültetése súlyos akadályokba ütközött, a tárgyi feltételek korszerűsítése nem kezdődött meg. Az elítéltek nevelésével foglalkozó szolgálat megjelenése a fogvatartottak őrzéséért, illetve munkáltatásáért felelős szakágazatok prioritását veszélyeztette. Az elsősorban az intézetek biztonságában és a fogvatartottak munkáltatásának gazdaságosságában érdekelt büntetés-végrehajtási tevékenységében így a másodlagos célok követése vált uralkodóvá.³⁴

Az 1970-es évek közepétől meginduló humanizációs folyamat a magyar büntetés-végrehajtás európai irányultságú fejlődését segítette. Ebben külső és belső tényezők egyaránt ösztönzőnek bizonyultak. A helsinki értekezlettel meginduló közeledés a világrendszerek között az államok büntetési, büntetés-végrehajtási rendszereinek kultúráját, humánumát is a társadalom-diagnosztikai tényezők szintjére emelte. Ugyanakkor a szélesebb körök számára is megismerhetőbbé váltak az ENSZ által kimunkált (1955) és az Európa Tanács által kidolgozott (1973) ajánlások a korszerű büntetés-végrehajtás tárgyában.³⁵

A hetvenes évek elejétől a büntetés-végrehajtás személyzetének generációváltásával új, a korábnál jóval felkészültebb tisztii és tiszthelyettesi generáció állt szolgálatba, és az új nemzedék felkészültsége már lehetővé tette, hogy a hazai büntetés-végrehajtás fokozatosan megszabaduljon ideológiai terheitől. Az országos parancsnokságon és az intézetek élén 1975-ig megtörtént az 1956 után kinevezettek teljes generáció-váltása. A vezetői kiválasztás korábban döntően politikai megbízhatóságra építő dominanciáját a vezetőkkel szemben támasztott hármas – politikai, szakmai, vezetői – követelmény váltotta fel.³⁶ Ehhez a generációváltással járó lendületvételhez már hozzájárultak a megjelenő, tudományos igényű rendezett ismeretanyagok, amelyek a személyi állomány felkészítéséhez kapcsolódva elősegítették a fogvatartottakkal való bánásmód szakszerűségének javítását, a törvényességi elvek betartását.³⁷ A figyelem folyamatosan a reálisan megoldható ellentmondások felé fordult. A folyamat fontos állomása volt a humán segéderők, a pedagógusok és pszichológusok egyre szélesebb alkalmazása a büntetés-végrehajtásban, valamint a büntetés-végrehajtás tudományos kutatásának megkezdése.³⁸



1 tudomány és társadalom

Az 1970-es években számos jogszabály pontosította a bv. állomány tevékenységét, feladatkeretét, munkavégzésének módját. Az MSZMP KB titkárságának 1972. február 28-án a büntetés-végrehajtási munka továbbfejlesztéséről hozott határozata fontos lépéseket tett a személyi állomány szakmai minőségének javítására.³⁹ A dokumentum felhívta a figyelmet a feltárt hiányosságokra, útmutatást adott azok felszámolásához és a büntetés-végrehajtás munkájának javítása érdekében megszabta a fejlesztés irányát, a korszerűsítés érdekében teendő intézkedéseket.⁴⁰ Erőfeszítések történtek a büntetés-végrehajtás „humán” funkciójának erősítésére is. Ennek érdekében 1972-től néhány pszichológus kezdte meg tevékenységét a büntetés-végrehajtási intézetekben, növelték a nevelők létszámát és kísérletek indultak a szakterület tudományos feltárására, különösen a kriminálpedagógia, a büntetés-végrehajtás pszichológia és a büntetés-végrehajtás jog területén. Mindez hozzájárult a büntetés-végrehajtási munka szakmai arculatának lassú kirajzolódásához.⁴¹

A korszak tudománypolitikusi korábban abból a hibás nézetből indultak ki, hogy a szocializmus építésének viszonyai között a kriminológiai tudományokra nincsen szükség, mert a bűnözés és általában a káros társadalmi jelenségek a szocializmus fejlődésének, sikereinek hatására automatikusan csökkennek, megszűnnek.⁴² A bűnözés idegen a szocializmustól, mert hiányoznak társadalmi okai, a meglévő bűnözés csupán a kapitalizmus tudati maradványaival magyarázható, és ahogyan kiteljesedik a szocializmus, úgy szűnik meg a bűnözés.⁴³ Az Elnöki Tanács 1973-as jogpolitikai irányelveiben⁴⁴ elismerik, hogy a bűnözés nem csupán a kapitalista múlt és környezet átkos következménye, hanem a létező szocializmus újratermelődő feszültségeiből, ellentmondásaiból fakad. Az irányelveknek a büntetés-végrehajtás számára lefordítható kriminálpolitikai üzenete, hogy az államnak a bűnözés elleni harcra tartósan kell berendezkednie.⁴⁵ A bűnözés és más társadalomra káros jelenségek a szocialista társadalom viszonyai között is léteznek, újratermelődésének megvannak a reális feltételei, emellett növekedésével is számolni kell. A büntetés-végrehajtási pedagógia – mint a neveléstudomány alkalmazott ága – ebben az időszakban indult fejlődésnek, erőteljesebb kibontakozása, tudományos művelésének kezdete az 1970-es évekre esik. Ekkoriban még vita folyt létjogosultságáról és tudomány-rendszeri önállóságáról. Balogh szerint a „büntetés-végrehajtási nevelés elmélete nem lehet „fehér folt”, még akkor sem, ha eddig nem történt meg elméletének, módszertanának részletes kidolgozása, nincs még számottevő irodalma. Pedig az elítéltek nevelése nem lehet a sokszor egymásnak ellentmondó „egyéni vélemények”, esetenként az „óhajok”, utópisztikus elképzelések pedagógiája.”⁴⁶ Ebben az időszakban a korszerű, új büntetés-végrehajtási jogszabályok alapján az elítéltek nevelésével kapcsolatos követelmények megnövekedtek. A hazai börtönügyön belül a szemléleti félfordulatot egy 1976 májusában megfogalmazott előterjesztés indította el, amely megkísérelte a kriminálpedagógiának, mint speciális pedagógiai ismereteknek a korábbinál realisabb alapokon nyugvó értelmezését.⁴⁷ A hibákat szemléleti okokra vezeti vissza, mivel sok helyen az átnevelő munkában megelégedtek a törvényi cél szerinti törvénytisztelő állampolgárrá nevelés feladata helyett azzal, hogy a börtön számára engedelmes, „jó rab”-ot formáljanak. Ebben az időszakban a vezetés különböző szintjén is hajlamosak voltak arra, hogy a kézzel fogható és szemmel látható biztonságos őrzést, a szökések megakadályozását, gyors elhárítását tegyék meg központi feladattá, helyét, szerepét felcserélve a nevelőmunkával.⁴⁸ Felismerték, hogy a szabadságvesztés végrehajtása alatt végzett



nevelőmunkával nem lehet az elítéltek személyiségének teljes átalakítására törekedni, mivel azok többé-kevésbé kialakult, megszilárdult személyiség szerkezetű felnőttek. A fő feladat az, hogy a beilleszkedésre váljanak alkalmassá.⁴⁹ Ez a gyakorlat számára már elfogadhatóbb feladat volt, amely azonban korántsem jelentette annak feladását, hogy a börtönügynek minden rendelkezésre álló eszközzel ne kellene törekednie az elítéltek társadalomba való visszavezetésére. A törvényhozó ennek elérését két alapvető eszköz alkalmazásával rendelte elősegíteni, a joghátránnyal és a neveléssel.⁵⁰

Az 1970-es évek közepén megkezdődött a büntetési rendszer joganyagának előkészítése és ezzel párhuzamosan a büntetés-végrehajtási joganyag kritikai felülvizsgálata. A tudományos kutatási kísérletekre támaszkodva, a múlt tapasztalatainak és a jövő már körvonalazódó követelményeinek egybevetése alapján indult meg a kodifikációs munka, amelynek eredményeként megszületett az 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről, valamint 1979-ben a büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló törvényerejű rendelet.⁵¹ A tvr. az 1966-os jogszabály szellemét követte, de már nem írta elő az elítéltek „törvénytisztelő állampolgárrá átnevelését. Az új jogszabály a végrehajtás feladatává annak elősegítését tette, hogy az elítélt szabadulása után a társadalomba beilleszkedjék és tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől.⁵² A büntetés-végrehajtási nevelés céljának újabb és újabb változtatása háttérben minden esetben az állt, hogy a kitűzött célokat a szakemberek elérhetetlennek nyilvánították. Az egymást követő célkitűzések nem valósulhattak meg, mivel az ideológiailag meghatározott célok nem voltak reálisak.⁵³ A vezetés azonban sokáig a büntetés-végrehajtási nevelők tevékenységét, módszertani kompetenciáját kérdőjelezte meg, ahelyett, hogy belátta volna a törvényben rögzített célok irreális jellegét.⁵⁴

A büntetés-végrehajtás országos vezetése számára már az 1980-as évek elején nyilvánvaló volt, hogy a következő esztendőben az ország gazdasági helyzete nem teszi lehetővé a börtönügy preferenciájának növelését, ezért a belső tartalékok, az emberi erőforrások feltárással kell gazdálkodni. Ezért fontos lépésnek tekintették a munkahelyi feltételek romlását, a jövedelmek stagnálását ellensúlyozó hangulatjavító gesztusok megtételét. A gazdasági helyzet romlása befolyással volt a személyi állomány jövedelmi viszonyaira. Míg az 1960–70-es években a börtönök személyzetének anyagi-pénzügyi ellátottsága általában nem volt kedvezőtlenebb a többi fegyveres testületekéénél, addig az 1980-as évekre a különbség szembetűnővé vált, ezen kívül a börtönök túlszűfoaltsága miatti munkahelyi feltételek romlása nem csupán a tiszthelyettesi állomány, de a kvalifikált munkaerő, köztük számos pedagógus, pszichológus és gazdasági szakember elvándorlását indította meg. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők fluktuációja éves szinten elérte a 10%-ot.⁵⁵ A büntetés-végrehajtás vezetése ekkorra felismerte a szolgálat specifikus jellegéből fakadó többlet-nehézségeket, másfelől beismerte annak népszerűtlen természetét.⁵⁶ A politikai befolyás fokozatosan háttérbe szorult, a direkt ellenségeskedés helyébe korrektebb, az együttműködésre jobban alapozó kapcsolatrendszer jött létre a személyzet és az elítélt között. A tevékenység központi eleme az elítélt lett.⁵⁷ Pozitív fejleményként értékelhető, hogy felélénkült a büntetés-végrehajtási tevékenység elemzése, a szakszemélyzetet integráltabb, összehangoltabb munkára ösztönözték, mindez hozzájárult a humán tendenciák erősítéséhez.⁵⁸

A nyolcvanas évekre hazánkban is közismertté vált a treatment-ideológia válsága, vagyis az, hogy az 1970-es évektől a legtöbb nyugati államban szakítottak a nevelési-kezelé-



1 tudomány és társadalom

si módszerek mindenhatóságába vetett elképzelésekkel.⁵⁹ A kezelési-nevelési ideológia túlhajtása színlelésre készítette az elítélteket, a közvéleményt és a büntetés-végrehajtás személyi állományát, károsan befolyásolta az erőforrások elosztását. Ez a hozzáállás hamis elvárásokat épít ki a börtönök szerepéről, a bűnözők gyógyításáról a közvéleményben. Az állampolgárok ugyanis bíznak benne, hiszen a bűnözők kezelésében szakemberek vesznek részt. Ez a tudat leszereli a társadalmat és gátolja a közreműködés és segítőkészség terjedését, mert azt az illúziót kelti, hogy az állampolgár adóját leróva az illetékesekre bízhatja a bűnözés felszámolását.⁶⁰ A hazai irodalomban is ismertté váltak azok a nyugati államokban megjelent szkeptikus kutatási eredmények, amelyek a börtönök pozitív, személyiségformáló hatását megkérdőjelezték. E kutatások rávilágítottak arra, hogy a kezelés és a nevelés inkább az igazságügyi vezetés retorikájában létezett, mintsem a büntetés-végrehajtás napi gyakorlatában. A hazai szakirodalom is kritikusabb hangot ütött meg a szocialista büntetőpolitikai és büntetés-végrehajtási frazeológia alól felszabadulva, nem tekintette többé csodaszernek a nevelést.⁶¹ Két erőteljes irányzat rajzolódott ki. A Vígh József által népszerűsített tettes-büntetőjog alapján álló, a társadalom közösségi erejére építő, korszerűsített kezelési felfogás, valamint a Szabó András és Békés Imre képviselte irányzat, amely a tett-arányos megtorló büntetés eredményességét hirdette.⁶²

Az állami preferencia fokozatos szűkülése a büntetés-végrehajtási szervezetet a tartós válságkezelés hosszabtbávu stratégiájának kidolgozására kényszerítette. Így készült el 1983-ban a büntetés-végrehajtási nevelés és 1986-ban a munkáltatás 15-20 évre szánt fejlesztési koncepciója, amely dokumentumok nagy előrelépést jelentettek a kriminálpedagógia fejlődési folyamatában.⁶³ *„Napjainkban a bűnözés elleni harc, az elítéltek nevelésének megvalósítása megkívánja az elméletileg kellően megalapozott, korszerű és a gyakorlatban is hatékonyan alkalmazható büntetés-végrehajtási pedagógia kimunkálását. Ez nem könnyű feladat, de jelentős segítséget nyújt hozzá a nevelés fejlesztési koncepció.”* – fogalmaz Balogh.⁶⁴ A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciójának az volt a szándéka, hogy a nevelési tevékenységet fejlessze és hatékonyabbá tegye, a követelményeket pontosan meghatározza, valamint tompítsa a nevelési célok és feltételek közötti ellentmondásokat.⁶⁵ A koncepció kimondta, hogy a büntetés-végrehajtás egész rendszerének, a tárgyi és személyes környezetnek, az abban részt vevő szervek összehangolt tevékenységének az elítéltek nevelését kell szolgálnia.⁶⁶ A személyi és tárgyi feltételek mellett a korszerűsítés fontos tényezője a pedagógiai szakértelem, a nevelésméleti⁶⁷ és módszertani műveltség⁶⁸ fokozása, ezért a koncepció központi helyen foglalkozik a büntetés-végrehajtási nevelés tudományos színvonalának továbbfejlesztésével. A koncepció megvalósítása csak akkor lehet sikeres, ha a büntetés-végrehajtás fejlődésének, a jogszabályok változásának megfelelően felülvizsgálásra kerülnek a nevelési alapelvek, és a szükséges mértékben hozzáigazítják azokat az igények és feltételek változásaihoz.⁶⁹

Az 1983-as koncepció nevelésfelfogásában már nyoma sincs a korábbi időszak optimizmusának, amikor kijelenti, hogy a börtönökön belüli nevelés a társadalomban folyó neveléshez képest minimális programra vállalkozhat. Nem vállalhatja fel a családi, iskolai nevelés teljes programját, nem tűzheti ki célul a személyiség sokoldalú kibontakoztatását. Megerősítette azt a törekvést, hogy az elítéltek pozitív befolyásolására nem csupán a nevelőnek, hanem az egész intézeti hatásrendszernek törekednie kell. Ez a koncepció fog-



lalta először a börtönügy munkaprogramjába azokat a tudományosan feltárt ellentmondásokat, amelyeknek hatékonyságrontó jelenlétével számolnia kell a szakmának.⁷⁰ Így kifejtették, hogy irreális az a várakozás, amely szerint a börtön majd társadalmi együttlésre szocializálja az elítéltet, legfeljebb a börtönbeli életre szocializál. Ennek háttérben az a körülmény áll, hogy a börtön korlátozza felelősségét, felszámolja önálló életvitelre való képességét, a szabadulásuk utáni stigma pedig gyakran lehetetlenné teszi a sikeres visszailleszkedést.⁷¹

A munkáltatás fejlesztésének a koncepcióban is megfogalmazott fontos feladata, hogy a munkavégzés segítse elő a szabadulás utáni beilleszkedést; az elítéltek foglalkoztatási rendszere a lehetséges mértékben közelítsen a társadalomban általában szokásos körülményekhez.⁷² A munkáltatással kapcsolatos feladat, hogy fejleszteni kell az elítéltek szakirányú képzését,⁷³ emellett el kell érni, hogy az elítéltek foglalkoztatásában a nevelési célok a lehető legteljesebb mértékben érvényesüljenek.⁷⁴

A börtönügy hazai és külföldi felismerései gyengítették a szabadságvesztéshez fűződő korábbi elvárásokat. A végrehajtás során a büntetőpolitika továbbra is preferálja a reszocializációs célokat, ezeket a börtönkárosító hatások csökkentésében, a nevelésnek, mint az egész intézmény pozitív hatásrendszerének erősítésében tűzi ki.⁷⁵ A nevelési ideológia és gyakorlat jelentősen módosult, ami korszakos modellváltásként is értelmezhető. Nem a reszocializáció értékelődött át, mint végső cél, hanem a cél elérésének eszközei, módszerei, a stratégiai célt operacionalizáló feladatrendszer. A cél továbbra is a bűnelkövetők társadalomba való integrálása, de az új felfogás már nem tartja mindenhatónak a börtönnevelés címén korábban alkalmazott direkt pedagógiai ráhatásokat. A kezelési-nevelési ideológia bírálói a hetvenes évek végétől visszatértek a tett-arányos büntetés klasszikus elvéhez. *„Objektív kritériumokat kell keresni a büntetés meghatározásakor, a büntetést elsősorban a tethöz és nem az elkövetőhöz kell szabni. Csakis ez garantálja a törvény előtt és a büntetés-végrehajtásban is a kívánatos egyenlőséget.”* – fogalmaz Gönczöl.⁷⁶ Az új modell túllép a büntetés–megtorlás–elrettentés, valamint a nevelés–képzés–megjavítás⁷⁷ céltételezésén. A méltányos eljárás eszméje és az elkövető emberi jogainak garantálása kerül a büntető igazságszolgáltatás minden fázisában a középpontba.⁷⁸ Az új koncepció szerint a büntetés-végrehajtás mindent átfogó, központi feladata az emberséges fogva tartás.

Az 1989-es politikai rendszerváltozás idejére a magyar büntetés-végrehajtás szakmai szervezetté vált. Kiépültek az elítéltekkel foglalkozó szakmai csoportok, például a nevelési szolgálat, belső felügyelet, differenciáltabbá vált az elítéltek osztályozása, humanizálódott a bánásmód, létrejött a Magyar Börtönügyi Társaság,⁷⁹ újjáéledtek azok az egyházi, karitatív és társadalmi szervezetek, amelyek az intézetek falain belül és azon kívül segítséget nyújtottak a büntetés-végrehajtás céljainak megvalósításában.⁸⁰ A magyar büntetés-végrehajtás egyes intézeteibe 1989 őszétől léphetnek be egyházi szolgálat végzése céljából az egyházak és a különféle felekezetek vezetői, valamint a missziós és karitatív szervezetek tagjai. A 13/2000. (VII. 14.) IM rendelet életre hívta a Börtönlelkész Szolgálatot.⁸¹ A politikai és gazdasági rendszer megváltozása új reményeket ébresztett a büntetés-végrehajtás szakmai köreiben. 1993-ban a büntetés-végrehajtási szabályozás harmonizálására került sor a nemzetközi kötelezettségek és az Európa Tanács ajánlásai, különösen az 1987-es Európai Börtön szabályok adaptálásával.⁸²

A magyar börtönügy alakulásában, a változások elindításában mérföldkövet jelentett a



1 tudomány és társadalom

büntetés-végrehajtási kódex 1993. évi módosítása, ezzel a jogszabállyal történt meg a nevelés intézményének jogi kiigazítása a büntetés-végrehajtás keretein belül. A büntetőnovella ösztönzőleg hatott a gyakorlati szakemberek gondolkodására, ennek eredményeként próbálták újragondolni a nevelési tevékenységet.⁸³ A törvénymódosítás figyelembe vette a börtönügy belső fejlődésének szükségleteit is. E fejlődés iránya a rendszerváltás előtt megindult börtönhumanizációs folyamat folytatása volt. *„A humanizáció a börtönökben nem azok büntető-visszatartó hatásainak felszámolását, hanem az ésszerűtlen, az elítéltek személyiségét károsító és jövőjét veszélyeztető hatáselemeknek a kiiktatását jelenti. Így az elítélteket mélyen alávető, egyoldalúan passzív engedelmességre kényszerítő, a rendet abszolutizáló, konformizmust követelő börtöntől való elfordulás folytatását az elítéltekkel együttműködő, a felelőségüket a saját sorsuk iránt felébresztő, a társadalomba beilleszkedési készségüket támogató börtön felé.”*⁸⁴ Az 1993-as törvénymódosítás hatályba lépése óta a büntetés-végrehajtás egyik kiemelt feladatává vált azoknak az ösztönzési és támogatási formáknak a kimunkálása, amelyek vonzóvá teszik az elítéltek számára az oktatásban, képzésben való részvételt.⁸⁵ A jogszabály azért is fontos, mert új modell bevezetését tette lehetővé, mivel a korábbi, elítéltek megváltoztatására irányuló törekvések a gyakorlatban irreálisnak bizonyultak. Ezek helyébe olyan modell lépett, amely nem mond le az elítéltek pozitív irányú befolyásolásának hatásrendszeréről, de azt a társadalomba visszatérésük esélyét javító személyes erőforrásaik fejlesztésére ajánlja. Ez a felfogás tehát ahelyett, hogy a fogvatartottak személyiségének átalakításával próbálkozna, lehetőséget kínál számukra önmaguk megváltoztatására. Ennek hatására paradigmaváltás következett be, amelyben jelentős szerepe volt az emberi jogok elítéltekre kiterjesztését célul tűző törekvéseknek. A paternalista börtönmodellt felváltotta az elítéltekkel együttműködő börtönmodell.⁸⁶

Az 1990-es évek elejére tehető egy olyan generációváltás, amelynek tagjai aggályok nélkül el tudták fogadni a büntetés-végrehajtás fejlődésének irányát alapjaiban megváltoztató új szellemiségű jogintézményeket.⁸⁷ Az ebben az időszakban munkába álló fiatalokat már nem terhelik a régi beidegződések, számukra ezek az új követelmények jelentik a kiindulási alapot. Volt azonban hátránya is ennek az új helyzetnek: *„tapasztalatlan személyzetnek kell nagy börtönmúlttal rendelkező fogvatartottakkal foglalkoznia.”*⁸⁸

A kriminálandragógia mára rehabilitálódott, a több évtizedes tiltása azonban súlyosan éreztette hatását, késve indult meg e tudomány művelése és még napjainkban is elkerülhetetlen a sztálini időszakból fennmaradt reakciós nézetekkel való konfrontációja.⁸⁹ A rendszerváltás után a demográfiai, szakmapolitikai és jogszabályi változások komplex módon éreztették hatásukat a büntetés-végrehajtási nevelésben. A megváltozott körülmények ösztönzőleg hatottak azokra a törekvésekre, amelyek ennek szerepét korszerűsíteni igyekeztek.⁹⁰

Az 1990-es évek elején azonban az is nyilvánvalóvá vált, hogy az új társadalmi rendszer költségvetési terhei nem teszik lehetővé a büntetés-végrehajtás materiális feltételeinek javítását, az intézeti infrastruktúra modernizálását, a jelentős költségvetési többlet-terhet képviselő foglalkoztatás (munkáltatás) szélesebb körű korszerűsítését, a személyi állomány egzisztenciális feltételeinek javítását.⁹¹ E problémák orvoslása az elkövetkező időszak feladata.⁹²



Jegyzetek

- ¹ A kriminálandragógia 1945 előtti fejlődéséről lásd: Miklósi Márta: A kriminálandragógia európai gyökerei és hazai története a 20. század közepéig = Zempléni Múzsza, 2013. 1. szám, 21–29. o.
- ² Vö. Makarenko: Pedagógiai hősköltemény. Makarenko művei, I. kötet, Akadémiai Kiadó – Tankönyvkiadó, Budapest, 1955.
- ³ Balogh László – Pál László: Kriminálpedagógia. Főiskolai jegyzet. Kézirat, Tankönyvkiadó, Budapest, 1975. 20. o.
- ⁴ Lőrincz József: A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben – jogász szemmel = Börtönügyi Szemle, 2006. 3. szám, 9. o.
- ⁵ Nagy Ferenc: Büntetés-végrehajtás Magyarországon. Acta juridica et politica, 13. kötet. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1998. 6. o.
- ⁶ Ruzsonyi Péter: Javíthatatlanok? A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés fejlődési trendje = Börtönügyi Szemle, 1999. 4. szám, 28. o.
- ⁷ Ez a rossz emléké szerepkeveredés mind a mai napig előnytelenül befolyásolja a büntetés-végrehajtás társadalmi megítélését. (vö. Sz. Kiss Csaba: A büntetés-végrehajtás feladatrendszerének változásairól = Börtönügyi Szemle, 1990. 2. szám, 19. o.)
- ⁸ Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: Büntetéstani alapfogalmak. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005. 143. o.
- ⁹ Hajdú Miklós: A börtönpasztorizáció lehetőségei a büntetés-végrehajtásban = Börtönügyi Szemle, 2006. 1. szám, 33. o.
- ¹⁰ Nagy Ferenc: Büntetés-végrehajtás Magyarországon, i. m. 6. o.
- ¹¹ Ruzsonyi Péter: Javíthatatlanok?..., i. m. 29. o.; Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: Büntetéstani alapfogalmak, i. m. 143. o.
- ¹² Lukács Tibor: Szervezett dilemmánk: a börtön. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 101. o.; Horváth Tibor: Büntetés-végrehajtási jog kialakulása és fejlődése hazánkban. In: uő (szerk.): Büntetés-végrehajtási jog. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2001. 17. o.
- ¹³ Lévy Miklós: A magyar kriminológiai gondolkodás fejlődése. In: Gönczöl Katalin – Kezezi Klára – Korinek László – Lévy Miklós (szerk.): Kriminológia – Szakkriminológia. Complex Kiadó, Budapest, 2006. 157. o.
- ¹⁴ S. Németh László – Szentirmay János: Büntetettek neveléstana. Belügyminisztérium, Budapest, 1956. 25. o.
- ¹⁵ Ruzsonyi Péter: A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés új irányzatai. Nevelésméleti tansegédlet. Büntetés-végrehajtási szakkönyvtár, 2. szám. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság Fogvatartási Ügyek Főosztálya, Budapest, 2003. 31. o.
- ¹⁶ Lőrincz József – Nagy Ferenc: Börtönügy Magyarországon. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 1997. 39. o.
- ¹⁷ Vígh József: A bűnözés idegen a szocialista társadalmi rendtől? (Hozzászólás) = Börtönügyi Szemle, 1964. 9. szám, 63. o.
- ¹⁸ Ruzsonyi Péter: Javíthatatlanok?..., i. m. 30. o.
- ¹⁹ Vókó György: Magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2001. 86. o.
- ²⁰ Lőrincz József: A hazai börtönügy tudományának fejlődése 1945-től napjainkig. In: A magyar börtönügy kutatásának alapjai. Jogtörténeti értekezések 20. kötet. Eötvös Lóránd



1 Tudomány és társadalom

Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogi Történeti Tanszék, Budapest, 2000. 106. o.

²¹ Lőrincz József: A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben, i. m. 8. o.

²² Sz. Kiss Csaba: A büntetés-végrehajtás feladatrendszerének változásairól, i. m. 12. o.

²³ Lőrincz József: *Fiatalkorúak büntetés-végrehajtása*. Citoyen Kiadó, Vác, 1998. 70. o.

²⁴ Módos Tamás: *A koncepció kiinduló alapjai = Módszertani füzetek*. Belső használatra. 1. szám, Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 1984. 33. o.

²⁵ Lőrincz József – Nagy Ferenc: *Börtönügy Magyarországon...*, i. m. 40. o.

²⁶ Horváth Tibor: *Büntetés-végrehajtási jog - Büntetés-végrehajtási jogtudomány*. In: uő (szerk.): *Büntetés-végrehajtási jog*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2007. 29. o.

²⁷ Lőrincz József – Nagy Ferenc: *Börtönügy Magyarországon...*, i. m. 52. o.

²⁸ Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: *Büntetéstan alapfogalmak*, i. m. 145. o.

²⁹ Ruzsonyi Péter: *Javíthatatlanok?...*, i. m. 31. o.

³⁰ Lőrincz József: *A fiatalkorúak szabadságelvonással járó büntetőjogi szankcióinak végrehajtása*. Kandidátusi disszertáció. Kézirat. 1993. 252. o.; Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: *Büntetéstan alapfogalmak*, i. m. 148. o.

³¹ Lukács Tibor: *Büntetőjogunkat pedagógiai optimizmus hatja át = Módszertani füzetek*. Belső használatra. 1. szám, Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 1984. 37. o.

³² Módos Tamás: *Az elfelejtett tudomány. Töprengés a kriminálpedagógia időszerűségéről = Börtönügyi Szemle*, 2000. 2. szám, 50. o.

³³ Ruzsonyi Péter: *Javíthatatlanok?...*, i. m. 31. o.

³⁴ Lőrincz József – Nagy Ferenc: *Börtönügy Magyarországon...*, i. m. 40. o.

³⁵ Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: *Büntetéstan alapfogalmak*, i. m. 147–148. o.

³⁶ Lőrincz József: *Börtönügyünk a hanyatló Kádár-korszakban 1970–1989 = Rendvédelem-történeti Füzetek*. Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 2011. 79. o.

³⁷ Lőrincz József – Nagy Ferenc: *Börtönügy Magyarországon...*, i. m. 42. o.

³⁸ Ruzsonyi Péter: *Javíthatatlanok?...*, i. m. 31. o.

³⁹ Lőrincz József: *Börtönügyünk a hanyatló Kádár-korszakban 1970–1989*, i. m. 78–79. o.

⁴⁰ Módos Tamás: *A koncepció kiinduló alapjai*, i. m. 33. o.

⁴¹ Lőrincz József: *Börtönügyünk a hanyatló Kádár-korszakban 1970–1989*, i. m. 79. o.

⁴² Pál László: *A kriminálpedagógia történeti áttekintése*. In: Mankó Mária (szerk.): *Kriminálpedagógiai alapok*. Olvasókönyv. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely, 2001. 24. o.

⁴³ Lévy Miklós: *A magyar kriminológiai gondolkodás fejlődése*, i. m. 158. o.

⁴⁴ *A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 14/1973. NET. számú határozata a jogalkotás jogpolitikai irányelveiről*.

⁴⁵ Lőrincz József: *Börtönügyünk a hanyatló Kádár-korszakban 1970–1989*, i. m. 80. o.

⁴⁶ Balogh László: *A nevelés elvi és módszertani kérdései = Módszertani füzetek*. Belső használatra. 1. szám, Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 1984. 41. o.

⁴⁷ Lőrincz József: A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben, i. m. 13. o.



⁴⁸ Lőrincz József: *Börtönügyünk a hanyatló Kádár-korszakban 1970–1989*, i. m. 81. o.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója = *Módszertani füzetek. Belső használatra. 1. szám, Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 1984. 1. o.*

⁵¹ Vókó György: *Magyar büntetés-végrehajtási jog*, i. m. 64. o.

⁵² Vö. 1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és intézkedések végrehajtásáról, 19.§ (1) bek.

⁵³ Ilyen célkitűzések voltak a következők: „elítéltekből szocialista embertípus formálása” (1948), „a büntetett elkövetők megjavítása” (1955), „az elítéltek átnevelése” (1966), majd nevelése (1979). (vö. Ruzsonyi Péter: *Javíthatatlanok?...*, i. m. 32. o.)

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: *Büntetéstan alapfogalmak*, i. m. 151. o.

⁵⁶ Lőrincz József: *Börtönügyünk a hanyatló Kádár-korszakban 1970–1989*, i. m. 84. o.

⁵⁷ Ruzsonyi Péter: *Javíthatatlanok?...*, i. m. 32. o.

⁵⁸ Lőrincz József: A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben, i. m. 16. o.

⁵⁹ Lőrincz József: *Börtönügyünk a hanyatló Kádár-korszakban 1970–1989*, i. m. 82. o.

⁶⁰ Sz. Kiss Csaba: *A büntetés-végrehajtás feladatrendszerének változásairól*, i. m. 13-14. o.

⁶¹ Lőrincz József: *Börtönügyünk a rendszerváltozás időszakában = Rendvédelem-történeti Füzetek, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 2011. 92. o.*

⁶² Vókó György: *Magyar büntetés-végrehajtási jog*, i.m. 86. o.

⁶³ Palotás Miklós: *Nevelés fejlesztési koncepció – munkáltatás fejlesztési koncepció = Módszertani füzetek. Belső használatra. 1. szám, Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 1984. 49. o.*

⁶⁴ Balogh László: *A nevelés elvi és módszertani kérdései*, i. m. 41. o.

⁶⁵ *A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója*, i. m. 10. o.

⁶⁶ Nagy Tibor: *Jelentős esemény a büntetés-végrehajtási testület életében = Módszertani füzetek. Belső használatra. 1. szám, Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 1984. 29. o.; Módos Tamás: A koncepció kiinduló alapjai*, i. m. 34. o.

⁶⁷ *Az elmélet fejlesztésének fő iránya a differenciált végrehajtás és a nevelés elveinek továbbfejlesztése.* (vö. Balogh László: *A nevelés elvi és módszertani kérdései*, i. m. 43. o.) *A koncepció részletes szabályokat tartalmazott az előzetesen letartóztatott, a rövid, illetve hosszú időtartamú szabadságvesztésre ítélt, a fiatalok, az először szabadságvesztésüket töltő, a többszörös visszaeső, az alkoholista és a gondatlan elkövetők nevelésére vonatkozóan.* (vö. Vincze Tamás: *Differenciálás a nevelésben = Módszertani füzetek. Belső használatra. 1. szám, Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 1984. 46–47. o.)*

⁶⁸ *A tudományos eredmények, a gyakorlati tapasztalatok, a különböző kísérletek eredményeinek felhasználásával fejleszteni kell a büntetés-végrehajtási nevelés módszertanát. Bővíteni kell az alkalmazott módszerek körét, meg kell találni az adott elítéltecsoport neveléséhez leghatékonyabb eljárásokat, eszközöket. Különös figyelmet kell fordítani az egyéni nevelés módszereinek fejlesztésére.* (vö. *A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója*, i. m. 18. o.)



1 Tudomány és társadalom

⁶⁹ Balogh László: A nevelés elvi és módszertani kérdései, i. m. 43. o.

⁷⁰ Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: Büntetéstani alapfogalmak, i. m. 151. o.

⁷¹ Sz. Kiss Csaba: A büntetés-végrehajtás feladatrendszerének változásairól, i. m. 13. o.

⁷² Palotás Miklós: Nevelés fejlesztési koncepció..., i. m. 50. o.

⁷³ Az elítéltek szakmai képzése azért is fontos mert „a bűnözésben, a bűnöző életmód kialakulásában nagy szerepe van az alacsony műveltségi színvonalnak, a kulturálatlanságnak és a szakképzettség hiányának. ... Emellett a termelés hatékonyságának növelése igényli a több szakképzett munkaerőt, a munkaerő nagymértékű fluktuációja pedig szükségessé teszi a folyamatos szakképzést.” (vö. Palotás Miklós: Nevelés fejlesztési koncepció..., i. m. 53. o.)

⁷⁴ A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója, i. m. 16. o.

⁷⁵ Lőrincz József: A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben, i. m. 20. o.

⁷⁶ Gönczöl Katalin: A bűnözéskontroll és a büntetés-végrehajtás modelljei a tőkés országokban. Kézirat, 1983. 53. o.

⁷⁷ Meddő hagyománynak tartja Sz. Kiss a kezelési-nevelési filozófiát, naiv tudományos optimizmusával és leegyszerűsítő eszközeivel, a diagnózis, a klasszifikálás és a csoportosítás túlhajtásával, az egyénre szabott direkt nevelés megvalósíthatatlan ígéretével, amely teret nyújt a szubjektívizmusnak és a formalizmusnak. (vö. Sz. Kiss Csaba: A büntetés-végrehajtás feladatrendszerének változásairól, i. m. 20. o.)

⁷⁸ Uo. 15. o.

⁷⁹ A Magyar Börtönügyi Társaság 1990 nyarán alakult meg közel száz szakember – többségében a honi büntetés-végrehajtás munkatársai – részvételével. Az alapítók a bűnözés helyzetének akkori kedvezőtlen alakulása miatt arra törekedtek, hogy szakmai-társadalmi összefogással segítséget nyújtsanak a hazai börtönügy működképességének fenntartásához, valamint európai irányú fejlődéséhez. A Társaság csaknem pontosan száz évvel azután alakult, hogy Balogh Jenőnek, a századvég hírneves büntetőjogászának kezdeményezésére 1888-ban, a Jogász Egyletből először tettek kísérletet egy társadalmi támogató szerveződésnek, a Börtönügyi Bizottságnak a létrehozására. (vö. A Magyar Börtönügyi Társaság bemutatkozása, 2012. http://www.bvop.hu/download/magyar_bortonugyi_tarsasag_bemutakozas.pdf)

⁸⁰ Ruzsonyi Péter: Javíthatatlanok?..., i. m. 32. o.

⁸¹ Hajdú Miklós: A börtönpasztorizáció lehetőségei..., i. m. 33. o.

⁸² Lőrincz József: Börtönügyünk a rendszerváltozás időszakában, i. m. 96. o. A bűncselekmények megelőzéséről és a büntetettek kezeléséről szóló I. ENSZ-kongresszus 1955-ben fogadta el az Európai Börtön szabályok néven ismertté vált szabálygyűjteményt. Végső formáját az Európai Tanács Miniszteri Bizottsága R/87/3. számú ajánlásával 1987-ben nyerte el. (vö. Juhász Zsuzsanna: A megújult Európai Börtön szabályok ismertetése. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2006. 3. o.)

⁸³ Forgács Judit: Merre tart a nevelés? A nevelői profil vizsgálata = Börtönügyi Szemle, 2012. 1. szám, 63. o.

⁸⁴ Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: Büntetéstani alapfogalmak, i. m. 154. o.

⁸⁵ Lőrincz József – Nagy Ferenc: Börtönügy Magyarországon..., i. m. 91. o.

⁸⁶ Lőrincz József: A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben, i. m. 17. o.

⁸⁷ Forgács Judit: Merre tart a nevelés?..., i. m. 63. o.



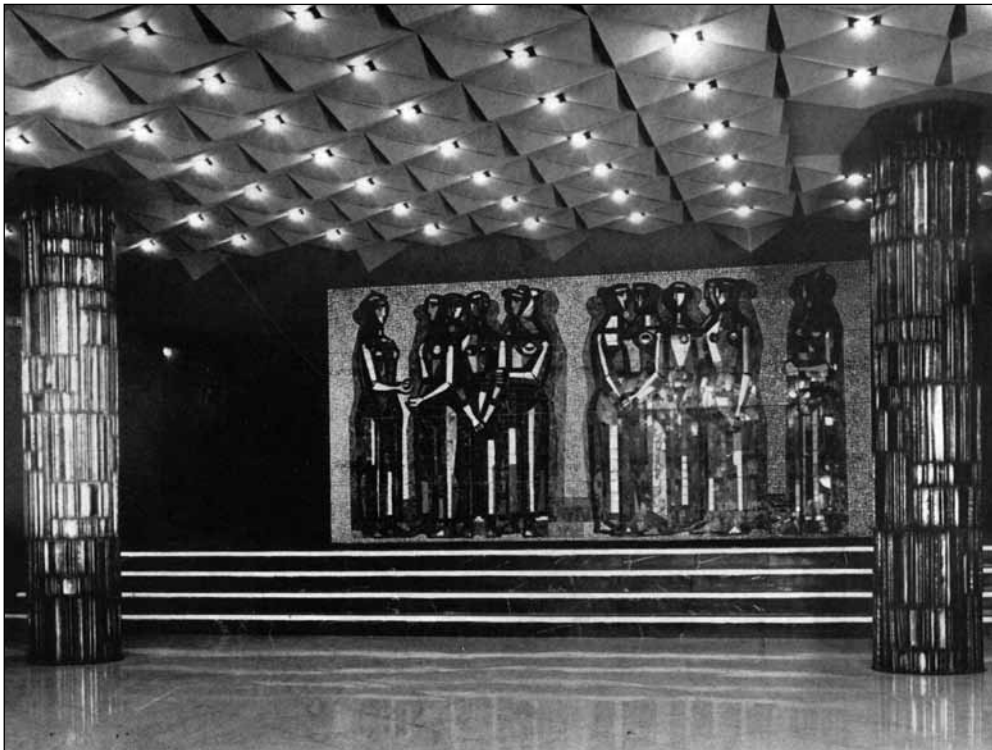
⁸⁸ Garami Lajos: Támogató háttér. A nevelői funkció változásáról = *Börtönügyi Szemle*, 1997. 3. szám, 72. o.

⁸⁹ Pál László: A kriminálpedagógia történeti áttekintése, i. m. 24. o.

⁹⁰ Forgács Judit: Merre tart a nevelés?..., i. m. 63. o.

⁹¹ Lőrincz József: Börtönügyünk a rendszerváltozás időszakában, i. m. 96. o.

⁹² További felhasznált irodalom: Földvári József: *A büntetés tana*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1970; Viliam Gano: *A fogyatékos gyermekek nevelése*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966; Gönczöl Katalin: *Bűnös szegények*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991; Korinek László: *A kriminológia tudományának létrejötte*. In: Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Korinek László – Lévay Miklós (szerk.): *Kriminológia – Szakkriminológia*. Complex Kiadó, Budapest, 2006; Mezey Barna: *A nevelés és a javítás gondolatának megjelenése a börtönügy történetében* = *Börtönügyi Szemle*, 2007. 3. szám; Módos Tamás: *Büntetés-végrehajtási nevelés*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 1998; Pál László: *Nevelés a büntetés-végrehajtásban*. Kriminálpedagógiai tanulmány. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1976; Teleki Béla: *A szabadultak szociálpedagógiai el látása* = *Börtönügyi Szemle*, 2010. 3. szám; Vígh József: *Kriminológiai alapismeretek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.





Gerner Zsuzsanna

Közép-európai etnikai leporelló

Vajon mire számít az, aki egy *etnikai leporellót* vesz a kezébe? A *leporelló* főnévnek ugyan több jelentésváltozatát is ismerjük, mégis elsősorban vastag kartonlapokból álló, harmonikaszerűen szétnyitható képeskönyvre asszociálunk. Ez a talán eredetinek mondható jelentésváltozat Mozart *Don Juan* című operájának köszönhető, amelyben Leporello, a szolgáló egy cikk-cakkban hajtogatott könyvbe jegyezte le ura, Don Juan szerelmi kalandjait, és vált így az ilyen típusú könyvek névadójává.

Az *etnikai* jelző esetünkben és általában is etnikai kisebbségeket jelöl, mert bár etnikum alatt, az *Idegen szavak szótára* szerint, minden történetileg kialakult, az összetartozás tudatával rendelkező nép/népcsoport értendő, amely közös nyelvvel, kultúrával és hagyományokkal rendelkezik, az etnikai jelző itt és általában is kisebbségi státusszal rendelkező etnikai közösségekre, más szóval nemzetiségekre vonatkozik.

Magyarország területén már az államalapítás korában is több etnikai csoport élt együtt, az ország mai nyelvi-kulturális profilja azonban csak a török kiűzése után alakult ki részben tervszerű betelepítések, részben spontán bevándorlás útján. A tervszerű betelepítésnek köszönhetően, melynek legfőbb kezdeményezői a Habsburgok voltak, viszonylag sok német, zsidó és roma telepedett le Magyarország városaiban, illetve vidéken, etnikailag sokszor homogén, zárt településeken. A spontán bevándorlók között nagyobb számban szerbeket, katolikus bosnyákokat, horvátokat, románokat és szlovákokat találunk, örmények, görögök és bolgárok kisebb migráncsoportjai mellett. Tehát azokat a szlovéneket és németeket leszámítva, akik már a török hódoltság előtt is a nyugati határvidéken éltek, az ország nem magyar lakosságának túlnyomó többsége csak a 17–18. században került a Kárpát-medencébe. A 19. század csupán két népcsoport számbeli gyarapodását hozta, ekkor zsidók és cigányok telepedtek le nagyobb számban.

Az együttélés a 19. század közepéig békés volt; az első konfliktust az 1843–44-es parlamenti ciklus azon határozata okozta, amely a magyar nyelv hivatalossá tételéről szólt a hivatalokban és az igazságszolgáltatásban (1844: II. tc.). Mivel az ország lakosságát tekintve a magyarság aránya ekkor alig érte el a 40%-ot, a többség, azaz az etnikai kisebbségek ezt tiltakozással fogadták. A helyzet megoldását Magyarország első kisebbségi törvényétől várták, amely 1868-ban lépett életbe, s amely rendelkezett a kisebbségi nyelvek használatáról a hivatalokban és az oktatásban Magyarország kisebbségek lakta területein.

A 19. század második felétől aztán a kisebbségek erősen asszimilálódtak Magyarországon; ez általában azokon a vidékeken mutatkozott, ahol magyarok éltek többségben, de a városokban élő németek és zsidók esetében az ország egész területén. Az 1900-as népszámlálás adatai szerint a századfordulón már az ország lakosságának 60%-a beszélt



a magyar nyelvet. Az 1907-es új iskolatörvény, amelyet az akkori kultuszminiszter után *Lex Apponyi* néven emlegetünk, a magyar nyelv tökéletes ismeretét írta elő valamennyi iskolai tanuló számára, aki nem volt magyar anyanyelvű.

Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a Magyar Királyság területén 18,2 millió ember élt: magyarok (48,1%), románok (16,34%), szlovákok (11,24%), németek (10,21%), zsidók (8,1%), ruszinok (2,5%), szerbek (2,5%), horvátok (1,5%), cigányok (0,6%) és más etnikumok (0,2%). Az első világháborút követően ez az etnikai összetétel megváltozott, hiszen Trianon után Magyarország elvesztette egykori területének több mint kétharmadát, lakosságának száma 7,6 millióra csökkent. A magyarok harmada, csaknem 3,3 millió ember az új államhatáron kívülre került. Magyarország ebben a helyzetben a területén élő kisebbségek asszimilálását tűzte ki célul. És bár a bécsi döntések következtében 1938-ban előbb Dél-Szlovákia és Kárpátalja magyarlakta területeit, majd 1940-ben Erdély északi részét is átmenetileg visszacsatolták, Magyarország 1947-ben végleg elveszítette ezeket a területeket, így jelenleg szinte valamennyi szomszédos országban jelentős számú magyar kisebbség él.

A Magyarország határain belül élő kisebbségek száma a kényszeres és természetes asszimiláció mellett objektív okokból is változott a második világháborút követően: 1944–45-ben a magyarországi zsidók 70%-a (kb. 500.000 ember) a holocaust és kb. 70.000 cigány a porrajmos áldozatául esett. 200.000 németet űztek el az országból Németországba, további 60.000-et pedig a Szovjetunióba hurcoltak el kényszermunkára. A Beneš-dekrétumok alapján 1947-ben lakosságcsere zajlott Magyarország és Csehszlovákia között: 60-70.000 szlovák települt át Magyarországról Szlovákiába, és kb. 100.000 magyarot kényszerítettek arra, hogy a Felvidékről Magyarországra költözzön.

Közép-Európa, ez az etnikai, vallási, kulturális és nyelvi szempontból meglehetősen heterogén terep az, amelyről a Magyar Szociológiai Társaság Etnikai Kisebbségkutató Szakosztálya és a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottságának Kisebbségkutató Munkabizottsága szervezésében megtartott konferenciák az elmúlt évtizedben szóltak, és amelyet 2013 márciusában a jubileumi, 10. konferencián kiadványsorozatok tükrében mutattak be az előadók.

A bemutatott periodikák önmagukban is egy-egy etnikai leprellőt jelentenek, hiszen valamennyi egy-egy színes képeskönyv, amely egy adott etnikum – általában a Kárpát-medencében élő magyarság, esetenként más etnikai és vallási közösségek – életéből villant fel képeket. Ezekbe a képeskönyvekbe nyújtanak betekintést az *Etnikai leprellő Közép-Európából – kiadványsorozatok tükrében* című konferencia-kiadványban olvasható tanulmányok, amelyeket a szerkesztő, Kupa László tematikus csoportokba rendezett. Az első tematikus csoportban – *Pannon hagyományok* – olyan sorozatokat mutatnak be szerzők, amelyek részben a magyarországi etnikumokkal (de a többségi nemzettel is), részben pedig a kárpát-medencei magyarsággal foglalkoznak. Egyrészt településföldrajzi, másrészt regionális földrajzi megközelítésben, a regionális tudomány elméleti alapvetéseit és módszertanát is bemutatva (Horváth Gyula: „A Kárpát-medence régiói” sorozat és a *regionális tudomány*, 55–68. o.). A Dövényi–Szalai szerzőpáros tanulmányában jó példáját látjuk egy értékes hagyomány felélesztésének 66 év után, amellyel ifjú kutatóknak kívánnak publikációs lehetőséget adni a sorozat szerkesztői (Dövényi Zoltán – Szalai Gábor: *Az etnikai kérdések jelentkezése a „Geographia Pannonica” (1926–1941) és a „Geographia Pannonica Nova (2007–2013) tükrében*, 23–40. o.). Külön kiemelendő a



1 tudomány és társadalom

Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet (PEKI) tevékenységét bemutató tanulmány, amely az Intézet a ma kisebbségkutatója számára is példás törekvéseit és sajnos nagyobb részben megsemmisült hagyatékát mutatja be (Csapó Zsuzsanna: *A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet (PEKI) irodalmi tevékenysége*, 41–54. p.).

Otthon – valahol a nagyvilágban: a kötet e fejezete három különböző népcsoportot mutat be különböző fórumok ismertetése révén. A német nyelvterületen kívüli német nyelvi szigeteket és az azokon élő német kisebbséget egy könyvsorozaton (Gerner Zsuzsanna: *A német nyelv kontaktusai a nagyvilágban a Deutsche Sprache in Europa und Übersee c. könyvsorozat alapján*, 71–82. o.), az amerikai magyar diaszpórát egy magazinon (Bába Szilvia: *Az American–Hungarian Panorama Magazin a tengerentúli magyar diaszpóra szolgálatában*, 83–93. o.), míg a magyarországi muszlimokat internetes portálok bemutatásán át látatják a szerzők (Császár Esztella – Vékony Dániel: *Magyar muszlimok az interneten – egy virtuális umma lehetőségei*, 95–105. o.). A tanulmányok kitérnek a bemutatott népcsoportok történetére, nyelvhasználatára, identitástudatuk alakulására. Kiemelendő, hogy az amerikai diaszpórát bemutató tanulmány és a magyar muszlimokról szóló írás is fiatal kutatók saját empiriáinak eredményeit mutatja be, továbblépési lehetőségeket sejtetve.

A Közösségek – életképek fejezet a közösségkutatások eredményeivel és módszertanával ismert meg három írás segítségével. Közülük az egyik 17–18. századi forrásokra, nevezetesen a dési egyházmegye fennmaradt vizitációs jegyzőkönyveire és két összefüggő írásra támaszkodva igyekszik bemutatni, hogy milyen szerepet játszott a kisebbségbe került magyar közösség identitásának megőrzésében az egyházi intézményrendszer (Kolumbán Vilmos József: *Egyházi struktúrák és szórványosodás a Dési Református Egyházmegyében (1631–1803)*, 109–119. o.). A *Kultúra és Közösség* „az elmélet és a tudományos eszközökkel leképezett valóság tükré (...) volt”, de a környezet változásai hatására az alapítása óta eltelt 40 évben jelentős változásokon ment át. A kiadvány jelenlegi főszerkesztője tanulmányában tematikus súlypontok szerint rendszerezve ismert meg néhány tanulmányt, amelyek a KÉK hasábjain jelentek meg (Tibori Tímea: *Közösségkutatások eredményeiről – a Kultúra és Közösség hasábjain*, 121–128. o.). Egy magyarországi kisebbséghez tartozó számára különösen érdekes olvasmány a mohácsi sokácokról szóló írás, amely betekintést nyújt a többség és a kisebbség viszonyulásának, attitűdjeinek változásaiba (Minorics Tünde: *Mohácsi sokácok a sajtóhírek tükrében a 19. századtól napjainkig*, 129–143. o.).

A kötet utolsó fejezete *A múlt üzenete*. Itt egyrészt szemelvényeket olvashatunk a kárpátaljai magyarság történetéből, megismerkedünk a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolával és annak évkönyvével, amely jelenleg *Acta Academiae Beregsasiensis* néven közli a tudományos műhely kutatóinak írásait (Bayerné Sipos Mónika: *Szemelvények a kárpátaljai magyarság történetéből az Acta Beregsasiensis tükrében*, 147–156. o.). A kötet két utolsó írása két kiváló egyéniség, Czirbusz Géza és Szabó Ferenc emléke előtt tiszteleg. Előbbi a róla szóló tanulmányt idézve „a magyar földrajztudomány egyik legműveltebb, legsokoldalúbb, s egyben legellentmondásosabb alakja, vitatott személyisége” volt (Hajdú Zoltán: *Lehetett-e Nagybecskerekéről látni a világot, a Monarchiát és az országot a dualizmus korszakának végén?*, 157–168. o.). Utóbbi pedig voltaképpen egy nagybecskerek-eleméri plébános volt, aki a *Történeti Nép- és Földrajzi Könyvtár* című sorozat szerkesztőjeként a tudományszervezés területén „mun-



katársainak köszönhetően, akár kardinális is lehet” (Kupa László: *Plébános és kardinális. Tisztelgés egy (majdnem elfelejtett) 19. századi magyar tudományszervező munkássága előtt*, 169–184. o.).

„Művelt magyar ember nem lehet tájékozatlan a legnagyobb magyar sorsproblémában, a kisebbségi kérdésben” – ez áll egy 1930-as években nyomott röplapon; a szerzőtársak nevében ennek szellemében kívánok jó tájékozódást az etnikai leporelló lapjain.

(*Etnikai leporelló Közép-Európából – kiadványsorozatok tükrében. Tanulmányok. Szerkesztette: Kupa László. Virágmandula Kft., Pécs, 2013. ISBN 978-615-5339-22-6. A kötetre az előszó közlésével hívjuk fel olvasóink figyelmét.*)





Jakab István

Anekdóták pataki diákéveimből

Április elsejei tréfa

Az 1948/49-es tanévben a gimnázium ifjúsági elnöke voltam, s ebben a minőségemben sok diákcsinnyt kellett úgy megoldanom, hogy ne válják belőle fegyelmi ügy.

Április elsején a diákok mindig kiagyaltak valami huncutságot, megréfálandó egymást vagy a tanárokat. Ezúttal két osztály azt a trükköt alkalmazta, hogy tantermet cseréltek az első óra előtt.

Az igazgatói irodából baktattam fel elsején reggel, már becsengetés után II. emeleti osztálytermünkbe, amikor a VI. B osztály nyitott ajtajában megpillantottam Demeter Gyula tanár urat. Állt az ajtó előtt, arcán kissé bosszús, aggodalmas mosoly, mint aki jó képet igyekszik vágni valami kellemetlen dologhoz. Fejével is intve, odaszól nekem:

– Gyere már ide, elnököm, nézd csak meg az osztályomat!

Bepillantva rögtön láttam, hogy a kis létszámú VIII. A osztály diákjai sunyítanak itt-ott a padokban, szinte elveszve a hatalmas tanteremben. Azonnal leesett a tantusz, hogy április elsejei tréfáról van szó.

– És hol van a VI. B osztály? – érdeklődtem tőle.

– Hát éppen erről van szó: ők bent ülnek a nyolcadikosok helyén, Orbán tanár úr óráján, aki már benn is van náluk. Arra kérek, próbáld meg diplomatikusan megoldani a dolgot, mielőtt kitorne a botrány!

Halkan bekopogtam a VIII. A osztály ajtaján és inkább besurrantam, mint beléptem, mert odabent nagy volt a csend. Orbán tanár úr a legnagyobb nyugalommal az osztálykönyv beírásával volt elfoglalva. Nekidőltem az ajtófélfának és vártam. Ügyet sem vetett rám, nyilván azt gondolta, valamelyik elkésett diák érkezett meg. Szokása szerint fel sem pillantva, jellegzetesen selypítve kérdezte:

– Van-e hiányzó, fiúckák?

– Nincs – hangzott egy bizonytalan válasz. Ő pedig végezte tovább az adminisztrációs munkát.

Körbepillantva, komikus kép tárult elém: egy-egy padban hárman-négyen is ültek. A padok két szélén ülő hatodikosok fél lábukkal a padlóra támaszkodva tudták csak ülő helyzetben tartani magukat. Fejüket lesunyva próbálták visszatartani a röhögést.

A szórakozott, gyanútlan Orbán tanár úr mindebből semmit sem vett észre. Fejét felemelve az osztálykönyvből, a következőről tájékoztatta a hatodikosokat:

– Közlöm az osztállyal, hogy az érettségi az idén másképpen zajlik, mint eddig szokott: nem a tanár, hanem az elnök adja a kérdéseket... Parancsolj, Pista – vett észre engem is az ajtónál.



Nyugodt, szenttelen hangon fordultam az osztályhoz, mintha szintén csak valami közérdekű tájékoztatást közölnék a diákokkal:

– Kérem, hogy a VI. B osztály fáradjon át a saját tantermébe, mert Demeter úr ott várja őket.

Mint a megkergült juhnyáj ugráltak fel a fiúk és zúdultak az ajtó felé, megkönnyebbülve, hogy megoldódott a faramuci helyzet a jól sikerült buli után.

Orbán tanár úr, nem tudván mire vélni a dolgot, hol felállt, hol leült, és hökkenten kérdezte:

– Mi az, Pista, nem jó helyre jöttem?

– De igen, jó helyre tetszett jönni – igyekeztem szűkre szabni a választ.

– Hát akkor mi ez? Hova mennek a diákok?

– Ezek hatodikosok, tanár úr, és nem nyolcadikosok.

– De akkor mégsem jó helyre jöttem – hüledezett.

– De igen! Tanár úr jó helyre jött, a nyolcadik á-ba. Csak – hajoltam bizalmasan közelebb hozzá, – április elseje alkalmával Demeter tanár urat meg akarta tréfálni az osztálya, ezért ők átjöttek ebbe a terembe, a nyolcadikosok meg beültek az ő helyükre.

– Ügyes tréfa, hi-hi-hi – derült fel Pista bácsi. Ám mielőtt fellélegezhettem volna, arca hirtelen haragossá vált, elkomorult és megbotránkozva kiáltott fel: – Akkor engem is becsaptak!

– Csak diákcsíny az egész, nem kell komolyan venni! – próbáltam megnyugtatni.

– Dehogynem! Ez felháborító! Én ezt a kar elé viszem! – dohogta.

Éreztem, hogy változtatni kell a taktikán, hogy mentsem a helyzetet.

– Nem ajánlom, tanár úr – súgtam oda nagyon bizalmasan.

– Miért nem ajánlod? – nézett rám értetlenül.

– Azért, mert tanár úron fog mulatni az egész gimnázium, hogy nem vette észre a diákcsérét. Kezeljük nagyvonalúan az egészet, mint diákcsíny, s holnap már senki sem fog róla beszélni. De ha a tanári kar elé tetszik vinni, nyilvánosságra kerül...

Amíg ő gondolkodóba esett, a nyolcadikosok már majdnem mind elfoglalták a helyüket, és huncut büntudattal lesték, mi lesz ennek a következménye, ha itt van az ifjúsági elnök is. Az idő is siettetete tehát a döntést. A tanár úr suttogva közelebb hajolt.

– Pista, az más! Igazad van, kezeljük diszkréten az ügyet.

Felszabadultan ült le egy asztalhoz, s mintha semmi sem történt volna, kezdte újra a hirdetést:

– Közlöm az osztállyal, hogy az érettségi az idén....

Én is megkönnyebbülten távoztam a teremből. Nem lett fegyelmi ügy, de szegény Orbán tanár úr háta mögött az egész iskola derült a jól sikerült áprilisi tréfán.

Bonyodalmas kisorozvágyi legációm

Az egyik húsvéti ünnepen két gyülekezetben voltam legátus: a bodroghközi Nagyrozvágy esperesi székhely volt, Kisorozvány pedig a leányegyháza. Ment minden a maga rendjén, egészen húsvét másodnapjáig. Ekkor Kisorozvágyon a délutáni szolgálatom előtt várnunk kellett a harangozóra, aki a legátusnak szánt adományokat gyűjtötte össze a faluban. Már tükön ültem, hogy végül elkésem a nagyrozvágyi istentisztelettel is. A kurátor nyugtatni próbált:



1 tudomány és társadalom

– Ilyenkor itallal is megkínálgatják az egyházfit, s előfordul, hogy egy kicsit késik.

Végre előkerült a harangozó, elég kapatosan, ám tisztességesen elszámolt a pénzzel, megkapta belőle a járandóságát, majd a kezébe nyomtuk a templom kulcsát: menjen gyorsan és harangozzon röviden!

A hívek már gyülekezni kezdtek a templomnál, de a harang csak nem kondult meg. Nyugtalan lettem és a harangozó után eredtem. Ült a torony ablakában s édesdeden aludt. Megfogtam mindkét harang kötelét, mint annyiszor gyerekkoromban és húzni kezdtem. Az egyházfi csak akkor riadt fel a beállott csendtől, amikor a harangok elhallgattak.

Futva jöttem le a toronyból, hogy a hívek meg ne lássák, hogy a legátus a toronyból lép be a templomba. Aggodalmam fölösleges volt, mert a zsalugáterhiányos toronyablakon át meglátták, hogy ki harangoz.

Belépek a templomba, ám nem szól a harmónium, üres mögötte a szék.

– Hol van a kántor úr? – érdeklődöm.

– Elment az anyósát meglocsolni, de biztosan „elázott” egy kicsit, ha még nem ért vissza – mondták.

Felszaladok a karzatra a harmóniumhoz, kísérni az éneklést. A fennálló énekkel nem volt semmi baj, erősen fújták, mert húsvét másodnapja lévén locsolkodás után minden férfi túl akarta harsogni a másikat. Kezdem a nagyéneket, „Jézus, ki a sírban valál...”, – de letről gyanús dallamot hallok. Hiába próbálom helyes mederbe terelni a harmóniummal, nem sikerül. Aztán rájövök, hogy a „Mint a szép híves patakra a szarvas kívánczik” dallamát fújják. Megvártam, míg a második sor végére érnek és rájönnek, hogy ez a dallam nem passzol, mert az éneksorok szótagszámai eltérnek egymástól.

Csakhamar csend lett a templomban. Valahogyan reagálnom kellett, ezért nyugodtan, egy kissé tréfás hangon leszóltam a karzatról:

– Atyámfiak, ez nem egészen erre megy...

Majd előjátszva az első sor dallamát, újrakezdtém a húsvéti dicséretet. Mértéktartóan követtek, már nem akarták egymást túlharsogni.

Istentisztelet végén mindenki megvárt a templom előtt. Agyba-főbe dicsértek: – Ilyen ünnepi deákunk még nem volt, aki nemcsak prédikál, de harangozó és kántor is egy személyben!

Arra azonban megkértek, nem szóljak Patakon senkinek, hogy így félrevitték az éneket. Nagy szégyen lenne a gyülekezetükre nézve, ha ennek híre menne!

Ünnep után a Kollégiumban mégis többen megkérdezték tőlem: igaz-e hogy a kirozvágyi atyafiak elvitték tőlem a dallamot?

„Humános” megoldás

Palumby Gyula, a Humán Internátus igazgatója gyakran állt elő szokatlan megoldásokkal. Egyik nyáron például – némi honorárium fejében – engem kért meg, mint ifjúsági elnököt, hogy nyáron, amikor az internátusban dolgozók – beleértve őt is – szabadságon vannak, tartsak ügyeletet az igazgatói irodában.

– Nem fordulhat elő, hogy egy érdeklődő hiába telefonáljon! – mondta. – Ha nem tudsz felelni, akkor írd fel a kérdését és továbbítsd nekem! – S hozzátette: – Legyél udvarias mindenkihez!



Így hát beültem a karosszékébe és vártam az esetleges kuncsaftokat. Nagy forgalom nem volt, ám egyszer csak csöngött a telefon. Odaugrottam, felvettem, de mielőtt bemutatkozhattam volna, már hallom is:

– Itt Nagy Barna főiskolai közigazgató, kivel beszéllek?

Ismerve a professzor jó kedélyét, hirtelen ötlettől vezérelve, így feleltem:

– Itt pedig Jakab István, a Humán Internátus ideiglenes igazgatója! Miben segíthetek?

Pillanatnyi csend után felharsant a kacagás: – Pista, te vagy az? Hát mit csinálsz te ott? Beszámoltam megbízatásomról, váltottunk pár szót, majd átvettem az üzenetet. Ő pedig még sokáig emlegette, hogy aznap mennyire megnevettettem.

Az elveszett jogász

Trócsányi Józsi bácsi, a jogakadémiáról ottmaradt professzor egyházjogot oktatott a teológián. Bár érettségi után csak az 1949/50-es tanévben jártam oda, találkoztam vele, mert a kurzusa első éves tananyag volt. Az öreg sajátos ízlését mindenki ismerte, tudtuk, hogy szereti, ha tanítványai – legalább az ő óráin, illetve vizsgáin – világiasan, úgymond „jogászosan” öltözködnek.

Éppen vizsgára készültem, ráadásul elsőként az évfolyamból. Külön időpontot kaptam tőle, figyelembe véve, hogy haza kellett utaznom Nagyráskára, az akkor már lezárt országhatáron át. Az internátusban körültekintően felöltöztem. Buggyos térdnadrágot vettem föl, hozzá kölcsönkértem Tornallyay Marci kockás zakóját. A fejemre barna bársonykalap került, széles zöld szalaggal. Mindezt a vállamra terített tavaszi kabát, egy ún. „hubertusz” egészítette ki.

A szobában Száz Béla – végigmustrálva e meglehetősen tarka ruházatot – rám nézett és így szólt:

– Pista, ne csinálj cirkuszt! Meglátod, ki fog rúgni, és akkor velünk sem lesz elnéző!

Én azonban hittem a fellépésemben, meg persze alaposan fel is készültem.

A professzor derűs arccal nyugtázta megjelenésem, és látható elégedettséggel jártatta végig tekintetét a felszerelésemen. Aztán kérdezett, én válaszoltam, egyre több témát érintett, majd látva, hogy valóban tudom az anyagot, elgondolkodva megszólalt:

– Látja, Tiszteletes úr, ilyenkor, amikor magukat vizsgáztatom, mindig fáj a szívem, hogy mennyi jó jogász vész el a teológusok között!

Természetesen jeles kaptam. A többiek kint vártak a folyosón, s amikor megtudták az eredményt, alig várták, hogy lehúzhassák rólam a bűvös ruhákat. Így lettem én is – legalább Trócsányi Józsi bácsi számára – elveszett jogász.

Bor a könyvtárban

Az érettségi évében szalagavatóra készültünk. Takács Béla osztálytársammal és igaz barátommal együtt sikerült egy demizson jóféle tokaji bort kerítenünk a nagy eseményhez. Tanakodtunk, hová is rejthetnénk el, míg végül kínálkozott a megoldás: minthogy ketten láttuk el az önképzőköri könyvtárosok tisztségét, kézenfekvőnek látszott a könyvtárban biztonságba helyezni a drága nedűt.



1 tudomány és társadalom

Csakhogy évfolyamtársunk, az A-osztályos Pavletits Márta, kisegítő könyvtárosként szintén rendelkezett kulccsal a helyiséghez. Nyilván a fiúk beszéltek rá, hogy engedje be őket, mindenesetre tény, hogy a szalagavató előtti napon a borunknak csak hűlt helyét találtuk.

– Megitták az á-sok! – méltatlankodott Béla, de mit volt mit tenni, pótoltuk a hiányt, ahogy tudtuk.

Néhány évtizeddel később érettségi találkozóra gyűjtünk össze, s a Kollégium főbejáratánál vártuk az osztálytársakat. Gyülekeztek a b-sek mellett az á-sok is, a rég nem látott kedves arcok jókedvre derítettek. Vidáman beszélgettünk, egyszerre csak odalép mellém Béla, szinte félreráncigál, és fenyegetően kérdi:

– Mi az, hát te szóba állsz Pavletits Mártával!?

Azt hittem, rosszul hallok.

– Hogyhogy szóba állok-e? De hát miért, drága Bélám!

– Hiszen megitták a borunkat!

Zavartan pásztáztam emlékeimben, míg végre beugrott a harminc évvel azelőtti esemény. Éppen kezdtem volna megfogalmazni a szabatos választ, amikor a szemem sarkában megláttam a huncut mosolyt. Nem is bírta nevetés nélkül, én meg aznap többször is meghallgathattam, hogyan meséli másoknak sikeres meghökkenésem történetét.

(E közleménnyel búcsúzunk Jakab István nyelvészprofesszortól, lapunk alapító védnökétől, rendszeres szerzőnkéntől. Az anekdoták forrása: A pataki diákvilág anekdotakincse IV. kötet. Feldolgozta és sajtó alá rendezte Király Zoltán. Pataki Diákok Szövetsége, Sárospatak, 2001. 35–37, 174–177. o.; A pataki diákvilág anekdotakincse V. kötet. Sajtó alá rendezte és feldolgozta Király Zoltán. Sárospataki Református Kollégium Alapítvány, Sárospatak, 2012. 217–220. o.)